

Pisztora Ferenc*

**POLITIKAI INDÍTTATÁSÚ TERRORHULLÁMOK
MAGYARORSZÁG XX. SZÁZADI
TÖRTÉNETÉBEN. KITERVELŐIK, FELBUJTÓIK
ÉS VÉGREHAJTÓIK LÉLEKTANI, VALAMINT
KÓRLÉLEKTANI ELEMZÉSE ÉS ÉRTÉKELÉSE
4. RÉSZ¹**

**AZ ÚGYNEVEZETT „ZÖLD TERROR”
ESZMEI-TÁRSADALMI HÁTTERE ÉS GYAKORLATI
MEGVALÓSULÁSA
3. RÉSZ**

**A „Nemzetvezető” egyénisége, s azon lélektani és a kórlélektan-
nal határos tulajdonságai, melyek meghatározó szereppel bírtak
a nyilasmozgalom formálásában, a későbbi nyilasteror kibonta-
koztatásában, s hazánk XX. századi történelmének alakításában**

A kortársak rögzítésre került tapasztalatainak és a történészek későbbi feldolgozásainak bő anyaga lehetővé teszi, hogy Szálasi Ferencről meg lehessen kísérelni egy úgynevezett „történeti pszichológiai-pszichopatológiai portré” felvázolását. Így pl. jó forrásanyagoknak számítanak a volt Párt- és Nemzetvezetőt jól ismerő korabeli politikusok, katonai vezetők, főpapok és nyilas „párttestvérek” írásban fennmaradt meglátásai. Ezenkívül két szintén kortárs pszichiáter – akik Szálasi 1945-ben börtönében interjúvolták meg – dokumentumai és eltérő diagnózisai („szkizofrénia”, illetve „szkizoid pszichopátia”) is rendelkezésre állnak. A szerző harmadik variációként „paranoid személyiségzavar” típusú véleményt nyel, ami azonban Szálasi beszámítási képességét büntetőjogi szempontból nem zárja ki.

Kulcsszavak: történeti lélekrajz, zöld terror, Szálasi Ferenc, pszichiátriai diagnosztikai elemzés

Joggal merülhet fel a kérdés: vajon egyáltalán lehetséges-e történeti vetületben, retrospektív perspektívában pszichológiai-pszichiátriai portrét felvázolni?

A válasz: lehetséges, de ez nyilvánvalóan több tényező egyidejű meglététől, szerencsés találkozásától függ. Így elsősorban attól, hogy milyen

* Dr. Pistora Ferenc

7100 Szekszárd, Béni Balogh Ádám u. 71. I/6.

mennyiségű információ, milyen bőségű forrásanyag áll a rendelkezésünkre. Nemkülönben kiemelten attól is, hogy ezek az anyagok milyen minőségűek, vagyis mennyiben nyújtanak hiteles és jellemző közléseket, objektív értékeléseket a kérdéses személyre vonatkozóan. Itt megemlítendő, hogy ha olykor még pozitív vagy negatív irányban elfogult adatközlőktől származnak is ezek az információk, azok rendszerint csak a meglévő adottságokat sarkítják ki kedvező, vagy kedvezőtlen értelemben, s csak viszonylag ritkán tartalmazznak teljesen megalapozatlan állításokat, vagy durva torzításokat.

Természetesen tisztában kell lenni azzal is, hogy a legkedvezőbb feltételek fennforgása esetén sem alkothatók a valóságot teljesen lefedő képek, legfeljebb hozzávetőleges ábrázolások. A történeti lélekrajz csupán körülbelüli rekonstrukciók létrehozására képes. Az emberi személyiség a maga teljességében sohasem fogható át, hasonlóképpen legbensőbb világa, motivációinak és cselekedeteinek végső rugói külső szemlélő számára mindvégig rejtve maradnak.

Megfontolásra érdemesek Erik H. Erikson² idevonatkozó fejtegetései: „A pszichoszociális identitásnak van *lélektani-történeti* oldala is, s ez annak a tanulmányozását jelenti, hogy az egyéni élettörténet milyen kibogozhatatlanul összefonódik a történelemmel... A pszichoszociális identitás tanulmányozása tehát három, egymást kiegészítő tényezőtől – vagy egyetlen tényező három oldalától? – függ: az egyén személyes koherenciájától és a csoportjába való szerepintegrációjától, az őt irányító eszményképektől és kora ideológiájától, valamint élettörténetétől és a történelmi pillanattól” (Erikson 1991, 404).³

Szálasi Ferenc személyét illetően mindezen szempontokat felölelő, kimerítő és elegendő forrásanyag segíti a kutató munkáját. Személyiségének sajátosságairól és különböző megnyilatkozásairól jó néhány korabeli politikus, párttárs, magas rangú katonatiszt és főpap közlése maradt fenn, karakterét tekintve saját írásaiból is sok minden kiolvasható, ezenkívül az 1945. évi népbírósi perének jó része kiadásra került, az esetét tanulmányozó pszichiáterek szakvéleményei szintén ismereteseek, továbbá történelmi szerepének utólagos kiértékelésével számos történész foglalkozott.

Utóbbi vonatkozásban nem érdektelen megemlíteni, hogy Szálasi Ferenc megismeréséhez, s kiváltképpen a „Szálasi-jelenség” értelmezéséhez szélesebb perspektívát nyújtanak azok a történeti munkák, amelyek személyét és működését korának általános történelmébe beágyazottan tárgyalják. Az adott korszakon belül ebből a szempontból különös jelentőséggel bírnak a következő viszonyok, és események: Magyarországnak a két világháború közötti társadalm szerkezeti adottságai és politikai mozgalmi, Horthy kormányzó ún. „kiugrási kísérlete”, s Szálásinak abban

játszott ellenérdekeltségű szerepe, valamint a hazai holokauszt lefolyása, s a Pártvezetőnek (Szálasi jelölése szerint: PV) a holokauszt kibontakoztatásában való közreműködése.

Ilyen összefüggésekben publikált Szálasi Ferencről több neves külföldi és hazai történész. A külföldi szerzők közül kiemelendő C. M. Macartney⁴, akinek a modern Magyarország 1929 és 1945 közötti történelméről írott nagyszabású munkája immár klasszikusnak tekintett alapműnek számít és gyakran használt a történettudósok körében. Jórészen ugyanez mondható el R. L. Brahm-nak⁵ a magyarországi holokausztot teljességében feldolgozó monográfiájáról is. A hazai historikusok közül főleg Juhász Gyula, Karsai Elek és Karsai László, Lackó Miklós, Ránki György, Romsics Ignác, Róna Péter, Sipos Péter, Teleki Éva, Tilkovszky Lóránt, Vigh Károly és Zinner Tibor idevonatkozó művei tekinthetők említésre méltónak.

Szálasi Ferenc életútjából a továbbiakban már csak azokat a mozzanatokot vesszük figyelembe, amelyek intellektusára, temperamentumára és karakterére vonatkozó releváns információkat nyújtanak, egyéniségének tipikus vonásaira utalnak.

SZÁLASI FERENC JELLEGZETES SZEMÉLYISÉGVONÁSAI ÉS MEGNYILVÁNULÁSAI A KORTÁRS KÖZSZEREPLŐK (POLITIKUSOK, KATONAI VEZETŐK, FŐPAPOK) MEGLÁTÁSÁBAN

A XX. század első felének hangadó hazai politikusai közül mindenekelőtt Horthy Miklós kormányzónak, a „Legfelsőbb Hadúr”-nak a Pártvezetővel kapcsolatos élményeit és értékelését érdemes felidézni.

Horthy régi keletű és hosszantartó ellenszenvvel viseltetett Szálasi iránt. Ennek egyik fontos okát képezhette az a körülmény, melyre memoárjában a következőképpen utalt: „A végzetes hatás, amely Németországból a mi politikai életünkbe átáramlott, már 1940 júliusában megmutatkozott, midőn lelepleződött a nyilaskeresztesek államfelforgató készülődése. Ez arra irányult, hogy fogságban lévő vezetőjüket⁶ kiszabadítsák, Keresztes-Fischer belügyminisztert meggyilkolják és *engem arra kényszerítsenek, hogy az államhatalmat Szálasinak adjam át*” (Horthy 1990, 240). A későbbiekben egy 1944-ben bekövetkezett hasonló fejleményről tudósított: „Veesenmayer számára, amint később megtudtam, az október 13-áról 14-ére forduló éjjel érkeztek meg (Berlinből) távirati úton a döntő utasítások. Hitler értesült moszkvai tárgyalásainkról ... mindenáron meg akarta akadályozni a magyar fegyverszünetet... Politikai vonalon az a szándék merült fel, hogy az ún. 'nemzeti ellenzék' a németek fedezete

alatt Esztergomban gyűlést tartson, amely engem megfoszt tisztségemtől és Szálasi kiáltja ki államfővé... A nyilaskeresztesek rádiókiáltványomat jeladásnak tekintették arra, hogy elérkezett számukra az a régen várt pillanat, amikor a hatalmat magukhoz ragadhatják. A rádió épülete a legelső között volt, melyet német segítséggel megszállottak ... Délután már Szálasi első beszédét közvetítette a rádió, amely előtte, utána magyar és német katonai indulókat harsogtatott” (Horthy 1990, 303 és 308).

De konkrét jellemzés is olvasható Szálasiról Horthy „Emlékirat”-ában, melyet érdemes szó szerint idézni: „A nyilaskeresztesek Hitlert utánzó 'vezére', Szálasi Ferenc *misztikus rajongásra hajlott... Bizonyos fokú értelmét, főként pedig akaraterejét nem lehetett kétségbe vonni*. Szerény viszonyai ellenére hadapródsorból vezérkari tisztté küzdötte fel magát. Politikai üzelmei miatt azonban többévi börtönbüntetésre ítélték; ez ránézve olyanforma hatással volt, mint Hitlerre a landsbergi fogsága... Szálasi annyira eltöltötte *mértéktelen becsvágya, és ami még rosszabb, csalhatatlanságának megrögzött elképzeléséből származó önfejűsége*, hogy emiatt saját pártjával is gyakran voltak súlyos nehézségei.” Továbbá: „Szálasi uralma túltett még azok elképzelésén is, akik a legrosszabbat várták tőle. A nyilaskeresztesek, akikhez – amint előre látható volt – a csőcselék is csatlakozott, a 'hatalom átvételét' követő győzelmi mámorukban súlyos garázdálkodásra, kicsapongásokra és erőszakosságokra vetemedtek... Az ún. 'Nemzetvezető' Sopron közelébe vonult, és tovább dolgozott 'Naplóján', melyet arra szánt, hogy azt úgy, mint Hitler *Mein Kampf*-ját, majd *nászajándékul kapja minden új házaspár, és az minden vizsgának tüzetesen kikérdezett tárgya legyen*” (Horthy 1990, 231 és 319).

Szálasi céltudatos és erőszakos akaratosságának egyik legszemléletesebb és legmeggyőzőbb bizonyítékát 1944. október 15-én adta, amidőn is mindenképpen azt kívánta elérni, hogy a hatalom legitim úton való megszerzése végett a Kormányzó nevezze ki őt miniszterelnöknek. Erről Horthy így számolt be: „Az SS székházában két szobát bocsátottak rendelkezésemre... Bizonyos idő múlva egy német tiszt jött be, és jelentette, hogy a '*miniszterelnök*' kér kihallgatást. Nagy csodálkozásomra⁷ a másik szobában Szálasi Ferenc állt előttem. Hitleri köszöntéssel tisztelgett és megkért, hogy nevezzem ki miniszterelnökké! Hogy valaki saját kinevezését kérje, még nem fordult elő életemben. Azt ajánlottam neki, neveztesse ki magát a németek által... Aztán hozzáfűztem: '*Én itt fogoly vagyok, tehát semmiféle hivatalos működést nem fejthetek ki. Különben is Ön volna az utolsó, akinek kinevezésére hajlandó lennék!*' Ez a kijelentésem sem gátolta meg a nyilaskeresztesek '*fűhrerjét*', hogy *szemérmetlen kívánságával délután ismét előálljon*; ekkor természetesen ugyanazt a választ kapta.” Amidőn nem sokkal e jelenet követően, október 17-én „mene-

dék nyújtása” címén Horthyt családjával együtt Németországba vitték, ő erről emlékirataiban így nyilatkozott: „Életemnek ez volt a legszomorúbb utazása... Most távoznom kellett, mert *idegen erőszak segítségével kiszorított a bitorló, aki a magyar néphez nem méltó uralmat vezetett be*” (Horthy 1990, 312–313 és 316).

A történeletről, s főleg arról a makacs zaklatásról, melyet Szálasi a miniszterelnöki poszt elnyerése érdekében folytatott, Horthy menyé, aki a Várbeli események résztvevője volt, azonos módon számolt be önéletrajzában (Edelsheim 2001, I. 334).

Bárdossy László miniszterelnök utódként a Kormányzó a vérbeli és meggyőződéses konzervatív-liberális Kállay Miklóst⁸ jelölte ki a kormány élére. C. A. McCartney találó megállapítása szerint az új miniszterelnök tősgyökeres magyar ember volt, akinek származása, neveltetése, egész világa Horthyéhoz volt hasonló. Nagy múltú történelmi családból származott, megbízható, Tisza-táji vidéki köznemesként, ún. „dzsentrí”-ként ismerték. A magyar függetlenséget, s az ország területének integritását igyekezett megőrizni, ezért mind a német nemzetiszocialista, mind a szovjet kommunista megszállást egyaránt megpróbálta elkerülni. Ilyen irányú törekvéseit „*hintapolitikának*” csúfolták. Pontosan ez a beállított-ságú férfiú volt az, akiben a Kormányzó és a hozzá hasonlóan gondolkodók maradéktalanul megbízhattak.

Lássuk tehát, hogy az effajta szemléletű politikus hogyan értékelte Szálasi Ferencet és mozgalmát!

Kállay Miklós legelőször is arról számolt be, hogy 1942 táján néhány jobboldali hazai vezető, így Imrédy Béla⁹, Jaross Andor, Rajniss Ferenc, Szálasi Ferenc és néhány szolgálati viszonyon kívüli tábornok többször is megkísérelte elérni, hogy a Kormányzó meghallgassa őket, de egyszer sem jártak sikerrel, mert egyiküket sem fogadta. Hozzá beadott eszme-futtatásaikat a kabinetiroda ezzel a kurta megjegyzéssel juttatta el Kállay-hoz: „A Kormányzó Úr utasítására a Miniszterelnök Úrhoz tétetik át.”

„1943 nyarán a Kormányzó mégis felszólított – írta Kállay –, hogy fogadjam Szálasisit. Ő erre semmiképpen nem hajlandó, mondta, de nekem mégiscsak meg kell hallgatnom mindenkit, így őt is, hogy megtudjam, mit mond négy szemközt... Fogadtam hát Szálasi Ferencet, akit akkor láttam először és utoljára. Két óra hosszat volt nálam. *Zagyva beszédéből, összefüggéstelen mondataiból nincs mire visszaemlékezni, de a lehető legrosszabb benyomást tette rám. Kétségtelen, hogy a megszállott fanatikusok közé tartozott, nem tudta, hogy mit akar, hogy hová akar jutni, azon az egy büvös gondolaton kívül, hogy neki kell a hatalmat átvennie, mert egyedül ő hivatott a vezetésre.* Beszélgetésünk után egy idő múlva néhány oldalas

emlékiratot kaptam tőle, melyre röviden a következőt válaszoltam: *'Hozzám intézett írására nem tudok lényegében választ adni, mert sem gondolataiban, sem fogalmazásában nem magyar, és így nem értettem meg'* (Kállay 1991, I. 253–254).

A miniszterelnök emlékirataiban hosszsmetszeti és egyben összefoglaló értékelés is olvasható, mind Szálasi Ferencről, mind nyilasmozgalmáról, mégpedig igen éles bíráló és kemény hangnem formájában.

A Nemzetvezető személyéről Kállay pl. így írt: „Ahogy a Kormányzó elhagyta az országot, jött a nyilasok, a Szálasi uralma. Rosszabb volt a németnél, erkölcstelenebb és aljasabb. *Szálasi elmebajos volt, követői a nép söpredéke.* Ezt tudták a németek is ... Szálasi végre elérte a célját: 'Nemzetvezető' lett és diktátor. Azazhogy csak akart volna lenni, mert az maradt, ami volt: *elborult agyú, nyomorult pojáca.* Nem volt már nemzet, amelyet akárki is vezethetett volna, a legkevésbé ő, de nem is tudta volna már rendbe szedni a gyepelőket senki. Diktátoroskodni hatalom, erő, engedelmesség vagy megmámorosodott tömegek nélkül, cél és hitvallás nélkül: *idétlen bohóckodás, paprikajancsi szerep.* Szálasi azt hitte, hogy ha teljesen kiszolgálja a németeket, felajánlja a magyar katonaságot, odaadja az ország javait, feláldozza a zsidókat és szolgálaián átveszi a náci ideológiát, akkor úr maradhat a saját portáján. Nagy tévedés! A német politikának Magyarországon akkor már csak egyetlen realitása volt: az ország tökéletes kifosztása. És Szálasi híveinek nagy része lelkesen részt vett ebben a 'reálpolitikában'." (Kállay 1991, II. 225.)

A nyilasok működését pedig tömören a következőkben foglalta össze: „Rendeleket adtak ki, amelyekről már a kibocsátásukkor tudni lehetett, hogy senki nem fogja végrehajtani vagy megtartani őket. A nyilasoknak látniuk kellett, hogy az országban senki, de senki nem áll mögöttük, aki a tudást, a tisztességet, a magyarságot képviseli. Ekkor a forradalom ismert eszközéhez nyúltak: a csőcseléket és a megtévesztett fiatalságot állították szolgálatukba. A fiataloknak természetesen csak egy töredéke állt kötélnék: leginkább azok a sihederek, akik boldogok voltak, hogy tankönyv helyett géppisztolyt és kézigránátot adnak a kezükbe. Azt mondják, undorító volt az utca képe: ezek az elemek alkalmazták a diktatúra legszörnyűbb eszközét, a terrort, ezek álltak az utcákon, ezek igazoltattak, tartóztattak le embereket, tartottak házkutatásokat, ezek a 'rendfenntartó közegek' emelték tőkélyre a rendetlenséget, a zűrzavart, a felfordulást. Szálasi felhívása a nemzet fiatalságához, hogy álljon fegyverbe, hatástalan maradt, a kényszerrel toborozottak kilenczede pedig megszökött" (Kállay 1991, II. 226).

Az 1945 előtti vezető katonai személyiségek közül Kádár Gyula¹⁰ vezérkari ezredes nagy volumenű, 828 oldalas memoár-kötete – melyen

haláláig dolgozott, s amely 1978-ban állítólag csak erősen cenzúrázott formában jelenhetett meg – tűnik a legalaposabbnak. Szerzőjének kiegyensúlyozott egyénisége és véleményalkotása, független, önálló látásmódja látszik garanciát nyújtani a tekintetben, hogy visszaemlékezéseit tárgyilagos és hiteles írásként lehessen értékelni.

A történelmi részletekben – s főleg katonai vonatkozásokban – bővelkedő munkában több ízben is szó esik Szálasi Ferencről és mozgalmáról, a korszak politikai pártjairól és azok irányzatairól, a magyar hadsereg és tisztikar akkori belső szellemiségéről, az antiszemitizmus okairól stb.

Már a mű bevezető sorai is – az olvasó számára igen szimpatikus módon – utalnak szerzőjük önkontrollra képes, korrekt beállítottságára, valamint mérsékelt, harmonikus szemléletére: „Van a memoáriródalomban szubjektív ferdtetés is, logikával ellenkező állítás, öndicséret és hatásvadászó, üres kitalálás... Emellett senki sem számíthat arra, hogy az életútján tapasztaltakból az általa leszűrtek támadhatatlanok. Legfeljebb tiszta lelkiismeretének szavát érezheti, ha nem ferdtített, nem nagyított, nem volt elfogult sem magával, sem másokkal szemben, legjobb emlékezete szerint rögzítette az általa átélt eseményeket” (Kádár 1978, 7).

Saját politikai felfogását a következőképpen jellemezte: „Miként a messzebb nézni nem tudó katonatiszt a 'magyar katonagéniusz' újjászületését egy német nemzetiszocializmushoz hasonló politikai irányzattól várta ... úgy a német nemzetiszocializmus nemzeti felemelkedést, nemzeti megerősödést, tisztultabb erkölcsi világot hirdető szólamait én is elhittem, de a faji megkülönböztetéseket, az antiszemitizmust, a német terjeszkedési tendenciákat, a terrorizmust, az egyre hangosabb német nagyképűséget elítéltem... A hadsereg felső vezetésében dominált sváb származásúak egy része ugyanis fenntartás nélkül terjesztette a német faj emelkedésének, erejének, felsőbbrendűségének hírét; mások a hivatalos gömbösi német orientációhoz igazodtak, annak szólamait szajkózva... A magyar revíziót én is kívántam, igazságosnak tartottam, ezért az erős magyar hadsereg megteremtését nemzeti szükségességnek hittem... A kommunizmussal szemben gyanakvó voltam, de sem a munkásosztályt, sem a parasztságot soha le nem becsültem ... de a fennálló rendszer okozta hibákat, elsősorban a magyarságsorvasztó, szociális nyomorúságokat élesen láttam és elítéltem... A rendszer hibás, beteg volt, ezt a nemzet többsége saját bőrén érezte... Miután a kommunizmust befeketítette a propaganda, eszméit betiltották és üldözték, a nemzetiszocializmus álforradalmi maszlagára kaptak rá sokan. A lopott szocialista elemek tetszetőssége magyarázza, hogy számos egzisztenciátlan kisember-munkás is, de főleg majdnem nyomorgó kispolgár, kisiparos, kishivatalnok rokon-szenvezni kezdett a nemzetiszocializmussal. Jellemző, hogy magyar vál-

tozatát „zöld bolsevizmus”-nak is nevezték kezdetben... A Szálasi-féle zavaros bolondériákból azonban semmit sem hittem el, kótyagosságoktól semmit nem vártam” (Kádár 1978, 254–256).

Mindezek után nem meglepő, hogy magáról Szálásiról is meglehetősen negatív véleménye volt, őt „a magyar történelem egyik legszégyenteljesebb figurájának” tartotta (Kádár 1978, 247).

Szálásival először 1979 őszén találkozott Debrecenben, amidőn is az csapatszolgálatra való beosztása végett jelentkezett nála az ezredirodán. Minthogy Szálasi eredetileg katonatiszt volt, s egy ezredben szolgált a nálánál magasabb beosztású Kádár Gyulával, így az utóbbi az egyik legfontosabb adatközlőnek tekinthető.

A fiatal vezérkari százados „határozott fellépésű, rátarti embertípus” benyomását keltette. Személyével foglalkozva, Kádár megemlíti emlékirataiban, hogy Szálasi az első világháborúban vadászászlóaljban teljesített szolgálatot, és mint főhadnagyot a Vaskoronarend III. osztályával tüntették ki, amit csak egészen kimagasló fegyvertényért szoktak alacsonyabb rangú tisztnek adományozni. Mindennek dacára ő maga nem kérte a Vitézi Rendbe való felvételét, mert azt *lebecsülte*. Pozitívumként Kádár elismeri, hogy mint századparancsnok ezredükben kifogástalanul viselkedett, sőt egyenesen kitűnt a többi tiszt közül. „Embereivel törődött, érdeklődött családi körülményeik iránt, mi több, alárendeltjei érdekében szókimondóan kiállt az előjáróknál ... közvetlenségével átlépett a tiszt és legénység közötti, megszabottan merev választóvonalon. Legénysége határozottan szerette” (Kádár 1978, 247–248).

Délutáni szabadidejében válogatás nélkül mindent összeolvasott, ami kezébe került, irányítás és alapismeretek nélkül. Főleg azonban történelmi és nemzetgazdasági művek keltették fel az érdeklődését. „Prototípusává vált a felületes, rendszerezésre képtelen¹¹, mindenbe belebeszélő, de valójában semmit nem tudó, félművelt embernek... Laza összevisszaságban keverte a német nemzetiszocializmus akkor már hozzánk is elszivárgott elveit, a magyar sovino-nacionalizmus általánosan ismert szólamaival, hol innen, hol onnan felcsípve valamit...” (Kádár 1978, 249). Olvasmányaiából neki megtetszett részeket magyarázgatott tisztársainak, akik tudóst, csodát, kiemelkedő tehetséget láttak benne. Az ezredparancsnoka, Dobó ezredes is teljesen a hatása alá került. A későbbiekben a tisztí étkedék és baráti összejövetelek egyre gyakoribb témájává vált: Szálasié a jövő!

Az is előfordult, hogy hangoztatni kezdte: neki már nem elég a katonai pálya, ő született forradalmár, aki arra van hivatva, hogy megdöntse a poltronok, trehányok, panamisták, begyöpösödött fejűek uralmát. „Népemnek boldogulást fogok hozni” – mondogatta. Már érezhető volt, hogy zavaros fejű ember, tulajdonképpen maga sem tudja konkretizál-

ni, hogy mit is akar, csak egy világos, hogy hatalomra akar jutni, mindenki fölébe kerülni.

Kádár beszámolt arról is, hogy személyes kapcsolata Szálasival elég hamar megromlott. Gyakran vitatkoztak ugyanis egymással, de Szálasin minden, nemzetvezetői terveivel kapcsolatos ellenvéleményt „*az idegbe-tegeket jellemző türelmetlenséggel, ingerülten fogadott.*” Kádár sokszor mondta neki, hogy kitűnő katonának tartja, s ezért képességeit inkább e pályán kellene érvényesítenie. Ezek az intelmek azonban csak még jobban, különösen ingerelték Szálasit.

Memoárkötetében Kádár vitapartnere lelki állapotának egy elmegyógyászati kórrajz „*pszichés státusával*” vetélkedő, pontos leírását adja: „*Disceretes katonai vonásai dacára egyéni magatartása mégis valósággal visszataszító volt. Elsősorban mérhetetlen, kóros önteltsége. Mindenkinél mindent jobban akart tudni, nemcsak katonai, hanem minden más téren is. Tudálékos volt, fölényes és nagyképű, minden ellenvéleményt személyes sértésnek fogott fel. Semmiféle tekintélyt, tudást nem volt hajlandó elismerni. Önteltsége szokatlanul nagy és nem titkolt hatalomvágygal párosult. Mi akkor ezeket a tulajdonságokat csupán önimádatnak fogtuk fel. Egy pszichiáter azonban felismerhette volna, hogy ez az ember a szkizofrénia paranoid formájának kezdeti stádiumán már túljutott... Gyakori szavajárása volt: 'Ha majd eljön az én időm'... Az ezredből való távozásakor búcsúvacsora volt a tisztai étkezdében. Szálasin beszédet mondott, szánalmasan dadogva – beszélni soha nem tudott –, s a következőket jelentette ki: 'Én most olyan útra térek, amelyik a csillagokba visz, és ha felérek, nem fogok megfélekedezni rólatok.'*” (Kádár 1978, 248–250.)

Megtudható még az emlékiratból, hogy a későbbiekben Szálasit politikai brosúráinak terjesztése miatt kizárták a vezérkari testületből, s Egerbe került csapatszolgálatra, ahol állítólag ivásnak adta magát. Majd nyugdíjazása után kilépett a hadseregből, s Budapesten először a Szociáldemokrata Pártba jelentkezett, amelyben „*féktelen hatalmi megszállottságában azonnal vezető szerepet kívánt magának.*” Miután azt nem kapta meg, megsértődött, s saját pártot alapított néhány kótyagos kalandorral. Ez volt a NAP („Nemzeti Akarat Pártja”), innen indult a hungarista mozgalom.¹²

Felmerül a kérdés: nem a németek irányították-e Szálasit már induláskor? Kádár Gyula szerint biztosan nem. A német nemzeti szocializmusnak akkor csupán csodálója volt, alkalmazottja aligha. A német irányítás és pénz későbbi keletű.

Néhány egyéb, Szálasin jellemére és magatartásmódjára utaló megjegyzés is olvasható a memoárban. Így pl. 1943-ban Szálasin értesítette az egyik budapesti hadikórházat, hogy a kérdéses nap délutánján meg fogja látogatni. A kórház parancsnoka a nyilaskeresztes zászlókkal feldíszített épület bejáratánál díszöltözetben várta, s lejelentkezett nála, miként szem-

lélő előljárónál szokás. Szálasi beszédet mondott, s „*úgy viselkedett, mint egy államfő*” (Kádár 1978, 511).

Szombathelyi Ferenc¹³ 1936-ban, amikor még vezérkari ezredes volt csak és egyben a Ludovika Akadémia parancsnoka, Szálasit csak mint „*kergebarmot*” emlegette, a nyilasmozgalmat pedig mint a honvédtisztikarból erélyes eszközökkel kiirtandó bajt (Kádár, 1978, 285).

Lakatos Géza¹⁴ vezérezredes és miniszterelnök az a további fontos katonai személyiség, aki az 1944. október 15-iki események részvevőjeként és az azt megelőző időszak aktív szereplőjeként azokról – mint szemtanú – több mint 300 oldalas emlékiratban adott számot. E memoárban is található néhány, Szálasi Ferenc viselkedésére utaló megjegyzés.

Így pl. elmondotta, hogy október 15-ikének délutánján egészében véve meglehetősen gyorsasággal, de mégis fokozatosan bontakoztak ki az átállást előkészítő akciójuk kudarcának körvonalai: „A kegyelemdőfést a Kormányzónak Szálasinak a nyilas-német kézre jutott Rádióban való megszólaltatása adta meg. Ellenproklamációjában nem volt már szó Horthy „*árulásáról*”. *Bombasztikus jelszavakkal* hirdette Szálasi a szerinte becsületes harc folytatását a haza megmentésére, a biztos győzelem jegyében” (Lakatos 1992, 172).

Szálasi – a reá jellemző terjengős alapossággal – Horthy lemondására előre okmánytervezetet készített, amely három-négy gépelt lapon, terjedelmes történelmi és jogi érvekkel igyekezett bizonyítani, hogy a Kormányzónak *örökre le kell mondania minden jogáról*. A tervezet felhasználására ilyen formában sohasem került sor.

Szálasiéknak egyébként az volt a törekvésük, hogy a legalitás és az alkotmányos jogfolytonosság látszatát a bel- és a külföld felé mindenképpen megőrizték. Ezért pl. Lakatos Géza miniszterelnököt sem tartóztatták le azonnal, átmenetileg meg kellett elégedniük háziőrizetbe vételével, s szobafogságban való tartásával.

Ezenkívül rövidesen a hadsereg minden tisztjét feleskették Szálasira „*...aki hamarosan megjátsszotta az államfő és a Legfelsőbb Hadúr szerepét*” (Lakatos 1997, 188, 194 és 199).

Vattay Antal¹⁵ altábornagy naplójában közzétette Horthynak Reményi-Schneller Lajoshoz (1938. 03. 09-től 1945. 03. 27-ig pénzügyminiszter) intézett egy levelét, amelyet 1944. október vége felé már Németországban, a szálláshelyéül kijelölt Waldbühl-i kastélyban fogalmazott. Ebben Horthy a következőkben erősítette meg az október 15-én a budai Hatvany palotában, az SS főparancsnokságán történeteket: „Mikor Lakatos, Vattay és Brunswik altábornagyok és Tost alezredes társaságában a Hatvany palota egyik szobájában voltam, bejött egy német tiszt azzal, hogy *a Miniszterelnök szeretne velem beszélni*. Kérdésemre, hogy ki lenne

az, minthogy Lakatos – aki az alkotmány szerint akkor még teljes joggal töltötte be ezt az állást – a szobában volt, azt felelte, hogy Szálasi. Ebből rájöttem, hogy mégis csak kellene egy kinevezés neki. *En ezt a kinevezést, mikor Szálasi délután másodszor feljött kérni, megtagadtam*” (Vattay 1990, 36–37).

Mindezek után lássuk a klérus és elsősorban az egyházi hierarchia csúcán álló néhány katolikus főpap – akik akkoriban az ország alkotmányos rendjének megfelelően a parlament Felsőházának is tagjai voltak – észrevételeit, valamint minősítését Szálasi Ferencről. Itt mindenesetre két szempontot kell szem előtt tartani: elsősorban azt, hogy mint papok, hivatásukból kifolyólag igyekeztek általában minden embert magasabb, természetfeletti és etikai szempontból értelmezni, megérteni és értékelni; másodsorban számukra a legfőbb ellenséget az ateista kommunizmus jelentette, és az országot érhető legnagyobb veszélyt a barbár szovjet hatalom általi lehetséges megszállásban látták.

Szálasi nem volt ateista, sőt a maga módján katolikus kereszténynek és a kommunizmus ellenfelének vallotta magát. Így tehát személye és mozgalma irányába – a hungarizmus ideológiájával kapcsolatos fenntartásaik és főleg a későbbi nyilas tobzódással szembeni következetes, s éles kritikájuk dacára – egyes főpapok valamelyest nagyobb belátást mutattak.

Serédi Jusztinián¹⁶ hercegprímás pl. fogadta Szálasit, aki 1944. október 24-én jelentkezett be nála protokolláris vizitre Esztergomba. Erről a bíboros így számolt be „Feljegyzéseiben”: „Azt válaszoltam, hogy az új kormány hivatalos bejelentését ugyan még nem vettem kézhez, de a miniszterelnököt természetesen fogadom. Erre délután 1 órakor külön futár hozta meg a szokásos miniszterelnöki bejelentő levelet, 2 órakor pedig megjelent Szálasi Gömbös fiával (Gömbös Gyula századossal, szárnysegédével) és egy pisztolyhordozó katonával (Tarján Béla volt ökölvívóval, testőrével), aki annak idején vele együtt ült a szegedi Csillagbörtönben... Összesen két és egynegyed óráig beszéltem Szálasival. *Katolikus mivoltát és jó szándékát nem vonom kétségbe, mert beszédéből láttam, hogy hívő ember, aki azonban annyira a hungarista, alias nemzetiszocialista gondolkörben él, hogy ezen kívül semmit, kivált ellenvéleményt, ha mégúgy alá van is támasztva világos érvekkel, megérteni és elfogadni nem tud. Az ellenvetésekre nagy szónoklatokkal válaszol, úgyhogy nemegyszer meg kellett kérdeznem: igen-e, vagy nem?* Először is kijelentettem, hogy Szálasi a kormányzói hatalmat *de facto* átvette és gyakorolja. Azonban a hatalom átvétele és gyakorlása alkotmányunk szerint, vagyis *de jure*, érvénytelen. Érvénytelen pedig azért, mert a kormányzó lemondása csak akkor hatályos, ha teljesen szabadon történt... De érvénytelen a főhatalom átvétele, főképpen azért, mert a Kormányzónak az 1920: I. tc. és az 1937: XIX. tc. sze-

rint nincs joga a saját hatalmát akár egészen, akár részben másra átruházni. Ez homlokegyenest ellenkeznék a nemzetgyűlés, majd később az országgyűlés kifejezett akaratával és cselekvési módjával...” (Serédi 1990, 114–115). (Ismeretes, hogy a hercegprímás egyaránt értő művelője volt mind az egyházi, mind a világi jognak.)

Leírta még a bíboros, hogy jogi fejtegetéseit Szálasi nyugodtan hallgatta végig. Azt is megértette, hogy államfői intézkedései, köztük a miniszterkinevezések is, az alkotmány szerint érvénytelenek. *Erre kijelentette, hogy maga is alkotmányos útra kíván lépni.*

Beszélgetésükben szóba került a zsidó-vagyon elkobzásának a témája is, amivel kapcsolatban Serédi rámutatott a nyilas gyakorlat jogfosztó voltára. Kritizálta továbbá a hungarizmus fajelméletét, rámutatva, hogy a magyarság a történelem során a legkülönbélebb etnikumokkal keveredett. *„Fejtegetésem szinte rémülettel hallgatta Szálasi. Erre ő sohasem gondolt. Azt is kifejtettem, hogy a zsidókkal elkövetett jogtalanságokért és atrocitásokért majd olyan magyarok fognak fizetni, kiknek ezek elrendelésében és végrehajtásában semmi részük nem volt. Különben zsidókérdésben 1944. 11. 25-ikén kemény levelet is írtam Szálásinak... A háború folytatása ügyében elvettem azt az unos-untalan ismételt frázist, hogy 'győzni fogunk, mert győzni akarunk'... Azt sem fogadom el, hogy 'vagy megsemmisítünk, vagy megsemmisülünk', mert ha nem győzünk, iparkodnunk kell megmenteni az életet... 10. 24-ikén, majd 27-ikén szóban, 11. 01-én és 08-ikán írásban is kértem, hogy jelesebb városaink, vagy legalább Esztergom és Budapest szabad városokká nyilváníttassanak. (Céltalan ui. a fővárost védeni. Ez nem menti meg Németországot a háborús bukástól, csak elodázza azt.) Szálasi nem volt ellene, de a németek hozzájárulását szükségesnek tartotta... A zsidó-nem zsidó házasságok kényszerű felbontása ellen való állásfoglalásomat azonban sehogy sem akarta megérteni... Az aznap délután később megérkezett Rajniss Ferenc kultuszminiszter kijelentette, hogy a zsidók és mások ellen elkövetett kegyetlenségeket maga is kifogásolta. Jelentette, hogy sokszor parancs nélkül követnek el ilyen tetteket túlbuzgó vagy oktalan emberek”* (Serédi 1990, 118–120).

R. L. Braham a magyarországi holokausztról írt monográfiájában úgy vélte, hogy néhány püspöktársától eltérően¹⁷ Serédi Jusztinián hercegprímás nem emelte fel a szavát a nyilvánosság előtt a zsidóságot ért sérelmek miatt. „Serédi bíboros, aki akkor már nagyon beteg volt, elzárkózott attól, hogy támogasson több tervezett intézkedést, és nemcsak betegsége okán, hanem azért is, mert meg volt győződve arról, hogy az intézkedések hiábavalóak lesznek... A felső szintű egyházi vezetők taktikája a nyilas korszakban ui. főként abból állt, hogy továbbra is diszkréten közbenjártak a zsidók érdekében Szálasi Ferencnél és más nyilas ve-

zetőknél, de a nyilvános állásfoglalástól tartózkodtak” (Braham 2003, 196–197).

Grósz József¹⁸ kalocsai érsek 1944 őszétől vezetett Naplójában – melyet 1951. évi perében az AVH elkobzott, s csak jóval később került vissza hozzá – 1944. október 16-án kissé ironikus hangnemben a következőket rögzítette: „A rádióban indulók szólnak, közben nagy szavalások hangzanak el, tarkítva kemény fogadkozásokkal, fenyegetésekkel, légiriadókkal... Egész nap lestük, hogy kik azok, akik *hivatva vannak először megmenteni, aztán boldogítani bennünket. Szálasi Ferencen kívül egyetlen nevet sem hallottunk...* Az új kormányban részben ismert nevek vannak, amelyeket az elmúlt években többször hallottunk, egyik-másik bírósági tárgyalásokon is szerepelt...” (Grósz 1995, 22). És: „Éveken át hallottuk és olvastuk a falakon és városokban az aszfalton, hogy *'Szálasi jön!'* Először komolyan vettük a dolgot. Azt hittük, hogy itt Hitler-féle egyéniség rejtőzik e mögött a név mögött. De aztán hamarosan kitűnt, hogy nem kell félni tőle. Az ország derülni kezdett rajta, hiszen minden megnyilatkozása egy-egy boldogomba volt. Tábora is egyre több frakcióra szakadt, amelyek egymást igyekeztek túllicitálni vagy ledorongolni. 1944-ben, még a márciusi német megszállás után sem hitte senki, hogy Szálasiéknak ebben az országban szavuk lehessen, hiszen Szálasi még a németek sem vették komolyan, és Szálasi mégis jött. Nem a magyar nép akaratából, hanem a németek jóvoltából, akiknek miután tisztességes ember nem akadt, aki kiszolgált volna őket, Szálasi is jó volt... Innen is onnan is azt hallja az ember, hogy a katonák nem akarnak felesküdni Szálásira és nem harcolnak tovább... Örök szégyene marad a magyar tisztikarnak, hogy egy ilyen emberért megszegték a legfőbb haduruknak tett esküjüket. *Nélkülük ez a bitang 24 óráig sem tarthatta volna magát*” (Grósz 1995, 25 és 63).

Grósz hangneme a Napló további részében egyre barátságatlanabb, szigorúbb, sőt támadó hangnemet ütött meg: És Szálásinak, ennek az örült gazembernek az eskütételénél Uzdróczy-Zadravec¹⁹ ny. tábori püspök, Horthy kormányzó kedves embere is jelen volt, Hász²⁰ tábori püspök pedig a hatalomnak Szálasi által történt átvétele alkalmából nagy beszédet mondott, ha nem is Szálasi dicsőítésére, de a hadseregnek a Szálasiék szellemében való további ellenállására. Azt hiszem, ezzel mindketten befejezték pályafutásukat Magyarországon... Páter Kerkai Jenő²¹ jezsuita szerint Szálasi és nyilas miniszterei örültek, nem nyilas miniszterei: *Reményi-Schneller, Szász és Jurcsek pedig gonosztevők ...* Miután sem a Kárpátokban, sem a Tiszánál nem sikerült megállítani az oroszokat, minden jó eszű ember tudta, hogy Dunántúl megszállása csak idő kérdése. Ezt csak azok nem látták, akik árulás és esküszegés árán kezükbe kerítették a

hatalmat, és a rádió hullámain át napokon ordították bele a világba, hogy *'vagy megsemmisítünk vagy megsemmisülünk'* (Grósz 1995, 100–101 és 71).

Shvoy Lajos²² székesfehérvári püspök Önéletrajzában azt állapította meg, *„bár maga Szálasi sem volt alkalmas ember a vezetésre”*, sem pártja nem rendelkezett megfelelő emberekkel, német protektúra alatt, s a németek erőszakosságával hatalomra jutottak. Azt írta továbbá, hogy *„... Pár napra rá meghívót kaptam a Felsőházba annak elnökétől, hogy szeretne a helyzetről tájékoztatni, ezért jelenjek meg a szobájában... Gyanútlanul mentem oda... József főherceg kapacitált, hogy vállaljam el az üléselelnökséget, de nem vállaltam... A szegény Zadraveczi vállalta – meg is fizetett érte busásan. Egyszer csak nyílik az ajtó, s belép rajta Szálasi, bemutatkozik és bejelenti, hogy ő kívánja tájékoztatni a Felsőházat. Borzasztó meglepetés volt ez, mert senki sem volt előkészülve rá. Mielőtt tárgyalnunk volna, felállt Kaas Fülöp báró és többek között azt a kérdést tette fel neki, hogy milyen címen nevezi a Szálasi kormány falragaszában Horthy kormányzó urat szavahihetetlen embernek? Erre Szálasi hosszú mesében elmondta, hogy ő ismételtelen felajánlotta szolgálatait Horthynak, de az nem fogadta el. A nagy lármába – amit ez a bejelentése kiváltott – beleszólt a nagyriadó szirénája is... Én otthagytam a gyűlést...”* (Shvoy 2002, 79–80).

Nyisztor Zoltán²³, a konzervatív felfogású teológus és éles tollú kritikus, a nyilaskeresztesek volt ellenfele, aki annak idején Szálasi jobboldali konkurense, Imrédy Béla miniszterelnök védelmében ellentüntetést is rendezett, később az őt megkereső Szálasi kérését, hogy szociális síkon működjenek együtt, visszautasította. Egyik, kortársairól beszámoló könyvében mégis tárgyilagos megítélésre törekedve, így vélekedett Szálásiról: *„Nem találtam benne megváltó gondolatot, de meg kellett állapítanom, hogy egy nemeslelkű és tiszta szándékú férfiúval állok szemben, akit nem valami hóbort vagy becsvágy, hanem az abban az időben százezrek által érzett hazafias aggodalom vezetett a nemzet jövőjéért”* (Nyisztor 1969, 194).

Király Kelemen OFM²⁴ élete második felének jó részét ferences lelkipásztorként az Egyesült Államokban töltötte, s ott publikálta Naplóját. Ebben beszámolt arról, hogy jóllehet Szálásit nem tartotta az ország kormányzására alkalmas egyénnek, sohasem vonta kétségbe jó szándékát. Hivatkozott továbbá C. A. Macartney, a komoly és fajsúlyos angol történész Szálásiról megfogalmazott jellemzésére, mely szerint: *„Szálasi egyike a korabeli magyar történelem legkülönösebb és legérdekesebb karakterű személyiségeinek”* (Macartney 1957, 160). Nem osztotta Kállay Miklós ítéletét, aki Szálásit eszelős alaknak, követőit pedig a nép söpredékének tartotta. Király e szélsőséges véleményét annak tudta be, hogy Kállayt a németek

Dachauban, majd Mauthausenben megkínozták, s bizonyára szenvedése és ellenérzése sugallta e túlzottan negatív értékelést. Egyébként valószínűtlennek tartotta, hogy a németek szóba álltak volna Szálással, ha benne csak egy fantasztát látnak.

Visszaemlékezve Berlinben töltött éveire (1934–1937), a következőket írta: „...mindig nagy örömmel köszöntöttük az otthonról érkezett hivatalos küldötteket, köztük Teleki Pál, Hóman Bálint minisztereket, nagy koszorús költőnket, Mécs Lászlót, de nem szerettük a magánutakon haladókat, köztük Szálasi Ferencet, aki különben beszédében sok szépet és jót mondott. Tudtuk ugyanis, hogy az egyéni célkitűzésnek nagy az ára: a németek szolgálatában állanak, s a németek rendelkezését kell végrehajtaniuk... Elismerem, a nyilasok egy része túlságosan kanyarodott jobbfelé és haladt a hitleri, kereszténységellenes úton... A magyar nyilaskezesztes párt vezetőinek nagy része abban az elgondolásban élt, hogy a kommunizmus ellen együtt harcolnak a németekkel, de a háború után a nemzetiszocialista világnézettel szemben, a szentistváni Magyarország győzelméért szállnak síkra... Sok nyilas szó szerint vette ki részét a 'megsemmisítés vagy megsemmisülés' lelkeségével a kommunisták elleni harcból. Ezt a lelkeséget őrizték meg a szenvedés és halál kemény óráiban is... *Maga Szálasi a nyilvános tárgyaláson olyan meggyőződéssel és bátorsággal védte a kommunizmussal szembeni állásfoglalását, hogy fölénye miatt leállították a tárgyalásnak rádión való közvetítését. Ugyancsak fölemelt fővel és keresztény megnyugvással fogadta a halált*” (Király 1974, 319–321).

Íme egy, a korabeli szélsőjobboddallal kapcsolatban egyszerre megértést és szelektív szimpátiát, s ugyanakkor kritikai szempontok érvényesítését is tükröző vélemény, melynek az oka nyilvánvalóan a sokat tapasztalt ferences páter kommunizmussal szembeni erős ellenszenvében keresendő.

A PÁRTVEZETŐ SZELLEMI ARCULATA ÉS JELLEME PÁRTTAGJAI, MUNKATÁRSAI MEGÍTÉLÉSE SZERINT

Szálasi kortársai közé sorolhatók saját mozgalmának követői, legközelebbi párthívei is, érdemes tehát egyéniségét az őt talán legjobban ismerők látószögéből is megvizsgálni. A „zöld terror” című tanulmányom első részének jegyzetanyagában már tárgyaltam a téma ilyen irányú feldolgozásában szóba jöhető adatszolgáltatók személyeit, hátrahagyott írásos műveiket, s részben foglalkoztam egyes megállapításaikkal is. Most – visszautalva ezekre – kiegészítésként csupán néhány idevonatkozó észrevételükre kívánok még utalni.

Az e tekintetben vélhetően legfontosabb forrásanyagot a párt ideológusának, Málnási Ödönnek az a tanulmány szerű dokumentuma²⁵ képezi, amelyet 1942 augusztusában Keresztes-Fischer Ferenc akkori belügyminiszternek küldött meg. A Pártvezetővel nézeteltérésbe keveredett és meghasonlott Málnási ezen írásában megállapítani vélte, hogy Szálasit a Csillag-börtönben elszenvedett büntetése alatt „*valamiféle elméleti elváltozás érthette, s nagyvási téveszmés tébolyba esett.*” Ezt ő már 1940-ben felismerte (Lackó 1966, 268).

Török András kétségkívül Szálasit legrégebb hívei és legbelsőbb munkatársai közé tartozott.²⁶ Szálasiban való csalódása után – bár a mellőzött embernél megszokott, nemegyszer hiperkritikus és ironikus hangnemben – a hosszú, öt éves együttműködés során gyűjtött számos érdekes megfigyelését tette közzé.

Lássuk először Török *pozitív* emlékeit: „A párt korai szakaszában Szálasit még valóban olyan magatartást tanúsított, amely a mozgalom javát szolgálta. A gyakori házkutatásoknál és rendőri eljárásoknál mindenkor úgy viselkedett, ahogy egy igazi vezetőnek viselkednie kell. Hideg és mégis udvarias volt. Ez imponált az egyszerűbb embereknek, és ily módon igen nagy népszerűsége tett szert... A mozgalom kezdetén Pest vagy Pest környékének magánházaiban vagy kiskocsmáiban sokszor a hajnali órákig folytattuk az agitálást. Ebből a munkából Szálasit is kivette részét, *nem egy alkalommal még éjjel két órakor is négy-öt munkásnak magyarázta a Hungária Egyesült Földek misztikus gondolatvilágát*” (Török 1941, 36, 31).

És: „Szálasinak köztudomásúan *jó memóriája volt...* Politikai szerepre²⁷ egyébként kétségtelenül predestinálta őt *jó modora és mézes-mázos egyénisége. Végtelenül udvarias volt mindenkivel szemben és soha nem fordult elő, hogy valakit lebecsmérelt volna.* Még Marxnál is csak azt kárhoztatta, hogy zsidónak született, egyébként Marxot igen nagyra értékelte... *Minden gondolatot vagy tervet, amit elébe tártunk, előbb alaposan megrágott, mielőtt a magáévá tette volna.* Aztán úgy tett, mintha ezekkel a kérdésekkel ő már régen és behatóan foglalkozott volna, s így azt a látszatot keltette, hogy a politika aprólékos dolgaival is tisztában van...” (Török 1941, 56, 28).

Néhány a *negatív* emlékek és a kritikai megjegyzések közül: „Szálasira jellemző volt még, hogy amíg a munkások közül a legintelligensebbeket válogatta ki és igyekezett őket maga mellé helyezni, addig *az intellektüellek közül akarva-akaratlanul a legselejtesebbeket válogatta maga mellé, s a legsilányabbakat tűrte csak meg maga mellett...* Így ez az utóbbi, élőködők-ből és haszonlesők-ből összetömörült siserehad később teljesen a fejére nőtt és a maga képére és hasonlatosságára alakította a pártot... Párthuligánokkal vette körül magát, s ez a klikk befonta őt és *elvette politikai és emberi tisztánlátását, amivel egyébként is gyenge lábbon állott...* Szálasit szösz-

gést követett el, s cserbenhagyta a színmagyar nemzeti szocialista munkásokat” (Török 1941, 36, 104, 110).

„Szálásit idővel már nem érdekelte a múlt, a régi jó harcosok. Ekkor már csak a gazdasági hivatal és az érvényesülés lehetősége érdekelte. Csak előre tekintett, hogy milyen lesz a saját vezéri jövője. ... Feltűnt nekem, hogy olykor hallatlanul gyáva reakciókat tanúsított... Csak későn jöttem rá, hogy Szálasi nem egy eszme harcosa, hanem egy törtető politikai akarnok, aki a maga önző céljai elérésében még az ördöggel való cimboraságtól sem riad vissza...” (Török 1941, 104, 96, 45).

Török András könyve végén 13 pontban foglalta össze Szálasi – szerinte – politikai csalásait, amelyeket a jóhiszemű magyar emberekkel szemben követett el. Ezek közül karakterológiai értelemben a legrelevánsabbnak tűnő a 8. pont: „Megcsalta a magyar nép széles tömegeit, mert elhitette azokkal, hogy az ő érdekükben akar mozgalmat csinálni, holott ezt a mozgalmat csak azért hozta létre, hogy a maga féktelen nagyratörését kielégítse” (Török 1941, 115).

Megjegyezte még: „Természetes, hogy az ilyen kritikák nem nagyon öregbítették jó hírnevét az *Andrássy úti Hűség (Hülyeség) Háza* birtoklói előtt” (Török 1941, 109).

Fiala Ferenc és Marschalkó Lajos, az egykori párttárs és a jobboldali publicista „*Vádló bitófák*” című, sok érdekes történelmi részletet tartalmazó, de alapvetően egyoldalú politikai orientáció jegyében fogant könyvében Szálásiról három említésre méltó vonatkozás található.

A szerzők először is megállapították, hogy Szálasi nem volt jobban németbarát, mint amit a reális politikai érzék megkövetelt tőle. „*Szálasi németbarátsága sohasem degradálódott a vazallusok függőségéig.* Uralma rövid idején számtalan olyan német kérést és követelést utasított vissza, amelyek ellentétben állottak felfogásával” (Fiala és Marschalkó 1999, 194).

Majd a Szálasi-per egy apró epizódját idézik fel a szerzők: „Jankó Péter tanácselnök: Ezt Önnek kell tudnia. – Szálasi: Nem. A tanácselnök úrnak kell tudnia, hogy *mániákus vagyok-e, vagy sem.* – Jankó: Elmeorvosi megfigyelését kéri tehát? Ez, látja épkezláb ötlet lenne. – Szálasi: Nagyon helyes! A tanácselnök úr nem szakembere ennek” (Fiala és Marschalkó 1999, 196–197).

Végül a korabeli sajtót idézve, drámai módon számolnak be Szálasi akasztásáról és a kivégzése előtti férfias magatartásáról.²⁸ Ez is feltétlenül jellemző vonása ugyanis egy személyiségnek.

Rajniss Ferencnek – Szálasi kultuszminiszterének – Naplójában Szentgotthárdon keltezett, 1944. 03. 11-ei bejegyzéssel a következők olvashatók: „Megmondottam Szálásinak, hogy romlik a hangulat az egész országban, s rendet kellene teremteni. 'Én már láttam az országjárás alatt'

– mondotta hidegen. ‘Beszelnünk kell az országos ügyekről’ – folytattam tovább a témát. Felkelt és kijelentette, hogy majd a koronatanácson. Én is felkeltem és néztük egymást szótlánul. A szakítás a levegőben érződött. *Semmit sem hallott meg Szálasi úr, amit nem akart. A narcisszizmus betegével állottam szemben...*” Egy további, 03. 16-iki részlet a Naplóból: „Gömbs Gyula miniszterelnöksége alatti időszakban Szálasi beállított a lakásomra... Kijelentette, hogy kilép a katonai szolgálatból, s részt vesz a magyar politikai életben. Ehhez támogatásomat kérte. Hosszasan elbeszélgettünk; zavaros és kegyeskedő volt. Csinos ember, nagy fekete keleti szemekkel. A nevetése nyugtalan, természetellenes, erőltetett. Papos modorossága volt a legfeltűnőbb. Azzal váltunk el, hogy szívesen segít nekik, s örülök, hogy egy vezérkari tiszt bekapcsolódik politikai életünkbe...” (Rajniss 2001, 60, 71).²⁹

Ruszkay Jenő³⁰ vezérezredes, mint adatközlő, azért itt kerül említésre, mert egy ideig a nyilaspart tagja is volt, ezenkívül korábban Szálasi – még aktív tisztként – a beosztottja volt. Így tehát alkalmá nyílt előjáróként őt közelebről megismerni. Később, 1940 őszén, kényszernyugdíjazása után Ruszkay, aki mindig szélsőjobbaldalinak számított, azonnal az akkor már politikai vezetőnek számító Szálasihoz ment, és belépett a pártjába. Azonban hosszabb távon nem fértek meg egymással – mint-hogy mindkettő egodiasztolás, ún. „vezéregyéniség” volt, összeférhetetlen, bárminemű kompromisszumkésztség nélküli személyiség –, így tehát összevesztek. Ám 1944. október 15-ike, Szálasi tényleges hatalomra jutása után Ruszkay a „Magyarság-felzetű lap október 19-iki számában „Köszöntelek, Szálasi” – címmel közleményt publikált. „Férfiasan és egyenesen köszöntelek – írta – ... nem mint az egész államvezetés fejét köszöntelek, hanem mint azt az államférfiút, aki egy katasztrofális pillanatban, egy megzavarodott aggastyán szózatának, a leggaládabb áru-lás percében, kockázatot vállalva ugrott az élre, hogy egy már hitét veszített nemzetet a szakadék széléről visszarántsál” (Zinner és Róna 1986, I. 129). Ruszkay újbóli csatlakozása azonban – lojális nyilatkozata dacára – nem tartott sokáig. Miután a németek támogatásával a magyar Waffen-SS főparancsnoka lett – hangsúlyozva, hogy e testület világnézeti hadsereg (nemzetiszocialista életfelfogás, zsidóellenesség, hősi életszemlélet és európai beállítottság) –, ismét nézeteltérésbe keveredett Szálasival. Ennek oka az volt, hogy magyar tisztnek a Nemzetvezető tudta és beleegyezése nélkül a fegyveres SS kötelékébe léptek. Szálasi Ruszkay ez irányú lépéseit – nem ok nélkül – személye elleni támadásnak minősítette, s megparancsolta, hogy Ruszkay vezérezredest rendfokozatától és illemtényeitől meg kell fosztani, s a honvédség keretéből el kell bocsátani. Szálasi egyébként nyíltan megmondta, hogy mindenkivel – akárki legyen is az illető –,

aki hatalma ellen tör, könyörtelenül leszámol (Teleki 1974, 282–284; Kádár 1978, 334–336).

Szálásival kapcsolatos nézete már 1945 októberében az Andrássy út 60-ban történt kihallgatásának jegyzőkönyvében olvasható: „Péter Gábor: 'Mi a véleménye Szálásiról?' – Ruskay: 'Hát róla meg van a véleményem. Szálasit egészen közlelről ismertem. Alárendeltem volt annak idején, azután pedig politikai dolgok folyamán még érintkeztem vele, mielőtt a börtönbe került volna. 1938-ban még benne idealistát láttam, aki talán túlzóan hamisnak lát sok mindent, de önzetlenül és a magyarság érdekében kíván eljárni. Mikor 1940-ben amnesztia folytán kiszabadult, akkor megváltozott, rájöttem – mások is –, hogy Szálasit kétségtelenül a fegyház hatása alatt, megzavarodott. Azaz ő önmagát többre értékelte, mint a nemzetet, a magyarságot. Ezért, bevallom, életemnek legnagyobb hibáját akkor követtem el, amikor Szálasinak magam alárendeltem 1940. szeptember végén. Sajnos akkor nem volt áttekintésem, pár hét múlva láttam csak meg, hogy megváltozott. Attól a pillanattól kezdve harcoltam ellene, először pártján belül igyekeztem Szálasit a hatalom abszolút és totális gyakorlásától már a párton belül és esetleg a jövőre való tekintettel is félrenyomni. Nem, nem azért tettem, mintha én akartam volna a helyére kerülni, tettem ezt azért, mert meg voltam győződve arról, hogy csak szerencsétlenség lehet, ha ez az ember hatalomra jut” (Zinner és Róna 1986, I. 130).

EGYÉB KORTÁRSÁK FORRÁSÉRTÉKŰ ADATAI SZÁLASI FERENC RÓL

Dr. Tímár István (Budapest, 1913. 04. 05.–Budapest, 1991. 12. 19.) szintén Szálasit kortársa volt, de korántsem nyilas párttagként, hanem éppen ellenkezőleg, elkötelezetten a politikai paletta másik oldalán állóként. A Budapesten 1945. 02. 02-án létrejött és kezdettől fogva Péter Gábor³¹ – a későbbi AVH-s főnök és altábornagy – vezetése alatt álló politikai rendészeti osztályon (PRO) kezdte pályafutását, mint jogvégzett káder, rendőrfoglalmazóként. Eleinte kisnyilasok és más népellenes bűnösök esetivel foglalkozott. 1945. 10. 02-től kezdve azonban Rákosi Mátyás a külföldről hazaszállított háborús főbűnösök ügyeinek kiderítésére intellektuálisan alkalmas egyénekből álló, külön vizsgálati részleget állítatott fel, s őt jelölte ki a Budapesti Politikai Rendészeti Osztály háborús és népellenes gyanúsítottak ügyét vizsgáló alosztály élére, ezredesi rangban. Visszaemlékezéseiben leírta, hogy amikor Péter Gábor a háborús főbűnösök vizsgálatának a vezetését Rákosi megbízásából az ő kezébe tette le, e feladatot habozás nélkül elvállalta. Meg volt győződve ugyanis arról, hogy

a háborús bűnösök népbíróság elé állítása olyan történelmi jelentőségű munka, amelyben részt kell venni, ha az embernek a véletlen folytán erre lehetősége nyílik.

Az Andrásy út 60-ban, a volt „Hűség Házában” Szálasi Ferenc kihallgatásával közel négy hónapon keresztül foglalkozott, részben azért is olyan behatóan, mert érdekelte a Nemzetvezető személyisége. A hosszú, ismétlődő kihallgatások eredményét azután a népügyészség és a népbíróság számára egy több mint 120 oldalas, sűrűn gépelt jegyzőkönyvben foglalta össze. Szálasi első kihallgatása Horthyval és részben a németekkel, különösen Veessenmayerrel volt összefüggésben, míg második alkalommal Hitlerrel kapcsolatos emlékeiről faggatták. És így tovább, 170 napos uralma minden további részletére kiterjedően (Zinner és Róna 1986, II 87, 92; II. 217).

Tímár István intelligens vizsgáló tiszt volt – fortélyos észjárására és kiművelt gondolkodásmódjára annál is inkább szüksége lehetett, mert 1945–1946-ban a politikai rendőrségen a kihallgatásoknál még nem alkalmaztak fizikai erőszakot –, s Szálasival kapcsolatos tapasztalatait tényszerűen és tárgyilagosan igyekezett megfogalmazni. Mindebből kifolyólag Visszaemlékezései a Nemzetvezető egyéniségéről sok fontos adatot és meglátást tartalmaznak.

Visszaemlékezései egyik jellemző részlete a következő: „Jól emlékszem vele kapcsolatban egy látszólag jelentéktelen epizódra. *Szálásinak külön cellája volt és csizmáját, valamint katonai egyenruháját, amin már természetesen nem volt rangjelzés, naponta szenvedélyesen tisztogatta. A kihallgatásokon ragyogóra suvickolt csizmában és nagyon tisztán felöltözve jelent meg, ellentétben más háborús főbűnösökkel, akik külsejüket mind jobban elhanyagolták...* Egyik alkalommal Szálásit – utasításomra – olyankor vezették fel hozzám, amikor az udvaron hatalmas esőzés következtében mély sár volt. Szálasi nyakig sárosan jelent meg, és felháborodva közölte, hogy az örök nem adtak neki időt a tisztálkodásra. Márpedig neki nagyon kellemetlen, hogy előttem, egy ezredes előtt, ilyen állapotban kell megjelennie... Többször is visszatért a beszélgetés folyamán erre, a szerinte súlyos „tiszteletlenségre, ami jól mutatja, hogy *milyen mérhetetlenül mélyen gyökerezett benne a katonai drill.*” Továbbá: „*Szálasi egyébként azon ritka kivételek közé tartozott, aki általában nem habozott elismerni a tényeket, sőt gyakran olyan részleteket is feltárt, amelyek akkor még nem voltak ismertek előttem ... így pl. az asszonyok bécsi országúti halálmenetével kapcsolatban ismételt az állította, hogy erre nem adott utasítást, sőt csak akkor szerzett róla tudomást, amikor felesége, Lutz Gizella november vége felé autón meglátogatta vidéken élő szüleit, és hazatérőben találkozott a bécsi országúton halálba hajszolt menettel. Szálasi, vallomá-*

sa szerint felesége tájékoztatása után azonnal intézkedett, hogy szüntessék be ezt az akciót, amit szerinte az ő tudta nélkül mások kezdeményeztek és hajtottak végre” (Zinner és Róna 1986, II. 210–211).

Az egyébként grafomániás Szálasi, akinek a politikai rendőrségen is megengedték, hogy naplót vezessen, a következőket jegyezte fel a népbíráskodásról: „A nemzettel még a népbíróságokon keresztül sem lehet elhitetni, hogy a veréb feje nagyobb, mint a bagolyé ... a háborús bűnösség és a népellenes cselekmény alapján való felelősségre vonás egyedül és kizárólag a meg nem felelő politikusok félreállítását célozza.” További, 1945. 10. 30-iki naplórészlet Bárdossy László dr. pere napján, amelyben Szálasi tanúként szerepelt: „Benyomásom: véleményem lesújtó. A tárgyalás menete mélyen sérti a magyar nemzet tekintélyét és méltóságát. Tényleg népbíróság, de a lynch-bíróság értelmében és nem abban, ahogyan a népbíróságot tényleg elképzelhették. Ha így fog ez tovább folytatódni, úgy a bírói tárgyalásból komolytalan előadás lesz, melyen a vádlottól kezdődően mindenki mulatni fog, csak Nemzetünk fog sírni. Ez nem demokrácia...” (Zinner és Róna 1986, II. 209–210, 270).

Szálasi Ferenc jellemzésére ide kívánczik még Márai Sándor³² író koronatanú hitelességű „Napló” című írásának néhány kifejező sora 1944. október 15-ikének délutánjáról: „Horthy proklamációját délben fél kettőkor olvasta fel a rádió... Este kilenckor Szálasi 'Hadparancsa' ... Ez a történelem leghosszabb 'hadparancsa'. Dagályos, bombasztikus, értelmetlen, üres szócséplés; svádáján érzik, hogy az elmebajos, aki sokáig hallgatott, örül, mert végre beszélhet. Aztán nyilas versikét szavalnak a 'talajgyökérről'. Mindez inkább kínosan mulatságos, mint komoly; ugyanakkor végzetes, elkerülhetetlen; a magyarság megeszi e keserű főzet minden fogását” (Vigh 1984, 273–274).

További izgalmas vizsgálatok tárgyát képezné annak a kérdésfelvetésnek az elemzése, hogy miként mutatkozott meg a Nemzetvezető egyénisége a nem kortárs történész-kutatók mérlegén; nemkülönben önálló tanulmányt érdemelne annak a témának a feldolgozása is, hogy miképpen vélekedett Szálasi Ferenc önmagáról, s hogyan tükröződött a személyisége számos saját feljegyzésében, valamint a hungarista mozgalom Naplóiban.³³ Mindezen kérdéskörök kifejtését és megválaszolását azonban e tanulmány tartalmi keretei nem teszik lehetővé.

SZÁLASI FERENC LELKIVILÁGA A PSZICHIÁTEREK VIZSGÁLATAINAK ÉS KÓRISMÉZÉSEINEK TÜKRÉBEN

A Szálasi Ferencről az eddigiek folyamán ismertetett – és a történészek megállapításai vonatkozásában bemutatásra nem került – politikai, morális és lélektani természetű észlelések, jellemzések és értékelések szorosan szakmai szempontból nézve lényegében mind *laikusoktól* származó információk.

Bevezetesként el kell mondani, hogy ezekre a véleményekre – sokszor bármilyen találóak, bármennyire valóságghű részmegállapításokat tartalmazóak is legyenek – egyfelől az jellemző, hogy az átlagostól elütő, fura, kissé hóbertos magatartásformák képviselőit könnyen pszichiátriai kategóriákba sorolják, „*pszichopatának*”, „*bolondnak*”, „*elmebajosnak*”, „*elmebetegnek*” stb. minősítve őket. Fokozottan érvényes ez a kijelentés a két világháború közötti időszak hazai közvéleményére, amely így gondolkodott mindazokról, akik nem voltak beilleszthetők a korabeli úri társadalom konvencióiba, s legfőképpen a katonatisztek számára előírt szokásos viselkedés normáiba.

Másfelől szembeötlő, hogy ezek a vélekedések – akár valakivel ellentétbe kerülés, akár személyes sérelmek okán, vagy világnézeti-politikai beállítottságból kifolyólag, netán a második világháború felzaklató eseményei következtében – gyakran ressentiment-októl, neheztelésektől, antipátia érzelmektől befolyásoltak, esetleg egyenesen harag és dühindulatoktól terheltek. Mindennek betudhatóan az ilyen értékelések nem ritkán elfogultak, többé-kevésbé eltúlzottak, a használt keményebb kifejezések pedig egyenesen indulatkifejező szavakként értékelhetők.

Mármost, ha áttekintjük és összefoglalóan véleményezzük a Szálásira vonatkozó jellemzéseket, úgy mindenekelőtt megállapítható, hogy azok őt intellektuális és ideológiai szempontból többnyire mereven következetes, dogmatikus gondolkodónak és valamiféle életidegen *fantasztának* minősítik, akarati szempontból pedig egy kérlelhetetlenül céltudatos *fanatikusként* mutatják be.

Amidőn tehát most pszichológiai és pszichopatológiai szempontból kíséreljük meg az említett forrásanyagokat kiértékelni, úgy azokról először természetesen le kell tisztítani mindezeket a túlzottan szubjektív felrakódásokat.

Szálasi Ferencről az első, valóban pszichiáter szakembertől származó szakvéleményt a neves törvényszéki elmeorvos, Kluge Endre³⁴ szolgáltatta. Ő ezt az igen alapos és meglehetősen kritikus hangvétellű pszichopatológiai fejtegetést és értékelést 1939. 01. 28-án készítette el, „Nagyméltóságú” Benárd Ágost³⁵ volt miniszter és országgyűlési képviselő kérésé-

re, bizalmas jelleggel, 7 gépelt oldalnyi terjedelemben.³⁶ Az aláírás helye alatt – amely különben az elmosódott gépírás felett nem látszik – „egyetemi magántanár, Közkórházi elmeosztály főorvosa, királyi törvényszéki elmeorvos” olvasható.

A vizsgálat alapjául Szálasi „Cél és Követelések” című, 16 oldalas írásműve szolgált. Mint Kluge írta: „...a kiadványt abból a szempontból tettem vizsgálat tárgyává – semmilyen éles elvi differenciák irányából nem befolyásoltan –, hogy abból minő következtetések vonhatók szerzőjének elmeállapotára elmeorvosi szempontból.” Közli, hogy Szálasit egyébként soha nem látta, vele nem beszélt, de – mint megjegyezte – az elmeszakértő gyakran kerül olyan helyzetbe (pl. végrendeleti perek esetében), hogy kizárólag írásművek alapján kell megítélnie a kérdéses személy elmeállapotát.

Általános érvényű megállapításként mindenekelőtt kifejtette, hogy endogén jellegű elmekórformák feltűnő tünetek (pl. hallucinációk, téveszmék, tudatzavarok, nyugtalanság stb.) kíséretében való kifejlődés előtt is észlelhetők olyan abnormális jellemalakulások, amelyeket a környezet, vagy a nem szakorvosok többnyire csak különcségnek, vagy ideges terheltségnek, esetleg neurasthénianak szoktak minősíteni. De az elmeorvos tudja, hogy ezek csupán a tünetek fokában térnek el a pszichózistól, s megfelelő élmények hatására, vagy egyéb környezeti tényezők közreműködésére a latens pszichózis lendületet vehet és kibontakozik. Nos, „ezeknek a félbolondoknak a veszélye nagyobb, mert nehezebben felismerhetők, és mert társadalmilag aktívak ... egyik könyvemben megírtam, hogy az elmebetegek és a kóros elmeéletű nem elmebetegek különös gyakorisággal merülnek fel a politikai életben ... szellemi tevékenységük számára elengedhetetlen a szuggesztíve előkészített környezet, s e vonatkozásban a korunkban sikerült külföldi diktatúrákon kívül ismernünk kell magyar népünk messiásvárását is, ami megzavart lelki egyensúlyát hívatott helyreállítani” (Kluge 1939, 2–3).

Számos olyan, teljesen rendezett viselkedésű és összefüggő gondolkodású szkizofrén elmebeteg vagy szkizoid pszichopátiás személyiség ismert, akik egész életükben legkülönbözőbb világboldogító memorandumokat dolgoznak ki, amelyekkel azután elárasztják a sajtót, a hivatalos helyeket és a politikai életet is. Ezeknek a fogalmazványoknak legfőbb jellemzője az irrealitás és a dagályosság, esetleg még a frázispuffogatás, a bizarr logika, vagy a logikátlan új szavakat gyártó neophasia. Különösen hajlamosak jelentéktelen tartalmú bölcsességeket – még a logikailag tarthatatlan állításokat is – patetikusan kinyilvánítani, sokszor az akaratlagos affektusaugmentáció kíséretében. Nem egyszer bizarr, egyéni stílusban, vagy a gondolkozás és fogalmazás ún. technicizmusainak, a

megszakításoknak és befejezetlenségeknek, vagy sztereotip ismétléseknek kíséretében, olykor szóösszevonásokkal, alliterációs szófűzésekkel együtt.

Az effajta kóros gondolkozásnak összefoglaló és leginkább jellemző sajátossága: *a mondanivalót kifejezni hivatott forma és a tartalom közötti aránytalanság*. Kluge mindezen szempontok figyelembevételével – egyáltalán nem érintve Szálasi politikai vonalának értékelését – tisztán formai alapon a vizsgált mű és szerzője következő pszichopatológiai sajátosságait állapította meg:

„Míg a nagy külföldi diktátornak, Mussolininak költőileg sűrített értelmi, irodalmi frazeológiája mindig reális, érthető tartalmat takar, addig Szálasi írásában gyakori az, hogy *a kifejezés arányai és a benne burkolt tartalom között mértéktelen aránytalanság van ... a szóhalmozások gyakori formáiban a mondatok csak hangzatosságukkal különködnek, anélkül, hogy érthetők, sőt közérthetők lennének...* A modorosság további részlete az új szavak alkotása, a neophasia, többnyire szóösszevonások, contaminációk útján. (Ilyenek pl. az *'életlépcsőzés', 'adottságkényszerített', 'családgazdálkodás szerves egybefektetése'* stb.) ... Szintén szkizofrénias gondolkodási zavarra utal a sztereotípiák, az alliterációs gondolatkapcsolás révén előállított szófecsérlés, mint pl.: *'Örökérvényűek, örökkovácsok, örökmegyék és örökutak, melyeken az Ósföld népeinek haladniuk kell'* ... Szálasi fogalmazványának 4. oldalán olvasható egy mondat: *'Az Ósföld hivatásából a NAP megalkotta az államcél',*³⁷ amely teljesen értelmetlen és bizarr, a szkizofrén logika bizarrságát tanúsítja... Csak az író autizmusával, saját csodálatában való affektív elmélyedésével magyarázható, hogy ezt fel nem ismeri. Értelmi fokának, kritikaképességének nívtlansága egyesülve a forma és tartalom közötti aránytalansággal, a modoros affektáltsággal, elvezet oda, amit a hebephrenia formáinál látni szoktunk, nevezetesen *a pózoló doceáláshoz...* Szálasi több helyen is, teljesen feleslegesen az alkotmányjogász pózával ad elő. Mindez kritikájának infantilizmusára enged következtetni... Számos példa akad továbbá irományában a valószerűtlen szkizoid gondolkodásmódra, amit magyarul inkább *kótyagos fantaszticizmusnak* mondhatunk. Az autisztikus, köldöknéző szkizofrén ember az, aki a realitást teljesen kizárva gondolatmenetéből, *építgeti a légvárat, s mint politikai tényező, ezzel a kritikátlanokat egyfelől elragadja, másfelől magával viszi az irreális, megvalósíthatatlan követelések ingoványára. Ez a legnagyobb veszély egy szkizofrén néptribun esetében*” (Kluge 1939, 3–6).

„S ha még hozzávesszük mindehhez a pátosznak azt a magasztos, biblikus hevét, amely világi tartalmú könyvekben egyenesen a megszállottság, s az azzal kapcsolatos akaratlagos affektusduzzasztás, az affektaugmentáció tünetét meríti ki, úgy meg kell állapítanunk, hogy Szálasi Ferenc vizsgált munkája a szkizofrén lelkiállapotra kardinálisan jellemző alap-

tünetek sokaságát mutatja. Így még annak is, aki politikai téren a magyar messiásvárás kielégítését, vagy egyes programpontok tekintetében a mai-tól eltérő kormányzást követelve, s így a Szálasi mozgalomnak híve vagy követője lenne, a legnagyobb aggodalommal kell tekintenie Szálasi elmealkotottságára, s a magyar jövő érdekében legalább is arra törekednie, hogy őt és mozgalmát egymástól szeparálják és más vezetőre bízzák” (Kluge 1939, 7).³⁸

Nos, e sorok írója szintén a pszichiáter szemével tanulmányozta át eredetiben és teljességében Szálasi – fentebb csak utalásszerűen idézett – kiadványát, s Kluge érvei a szkizofrénia mellett számára nem tűnnek meggyőzőeknek, véleményével csak némely részletében tud egyetérteni. A szöveget ugyanis egyben és összefüggően elolvasva azt érthetőnek, értelmesnek találta. Felfigyelt azonban az olykor kissé szokatlan fogalmazási stílusra, amelynek jellemzője, hogy a szerző intenzíven áramló gondolatainak tartalmi lényegét sűrítve egy-egy találó, s egyben retorikailag hatásos szóba tömörítve, vagy szóösszetételbe összekovácsolva igyekezett kifejezni. E kifejezéseknek azonban semmi közük sincs a valódi szkizofrén asszociációs- és gondolkodászavarhoz, az ún. primer inkoherenciához, feltöredezettséghez, a folyamatosság megszakadásához, vagy akárcsak az ún. téma-inkoherenciához.

Ami viszont mindenesetre furcsa és szembeötlő, az Szálasi az akkori jelenre vonatkozó helyzetértékelésének és a jövőre irányuló politikai terveinek jelentős mérvű irrealitása, ha úgy tetszik, életidegensége, valamint a majdan megvalósításra szánt bel- és külpolitikai programjának túl ábrándos, fantasztának tűnő volta. Ezt azonban feltehetően a szerző jó intellektusa mellett érzelmi túlfűtöttsége, s saját ideáival kapcsolatban kialakult emotív, katathymiás elfogultsága magyarázhatja, ami köztudottan túlértékelt eszmék kialakulásához vezethet.

Természetesen a pszichiátereken kívül a Szálasi személyiségével foglalkozó történészeknek is feltűnt a Pártvezető fogalmazványainak szokatlan, furcsa stílusa. Voltak, akik a pszichiátriai vélekedéssel szemben a normalitás keretein belüli jelenségnek tartották azt és különleges, egyedi sajátosságként magyarázták – szinte apológiaszerűen védve álláspontjukat –, ismét mások viszont a zavaros elme egyik megnyilvánulásaként értékelték e visszás szóhasználatot.

Az előbbi csoportba sorolható pl. Kőfaragó-Gyelnik Vilmos „testvér”, aki 1944 októbere előtt a Nyilaskeresztes Pártban az „Országépítés” helyettes vezetője volt, majd utóbb e nyilas pártintézmény vezetője lett. A „H.I.” előszavában ekképpen okolta meg e különös nyelvezetet: „Szavakkal kellett elmondani, leírni egy olyan eszmerendszert, amelynek fogalmaira nem voltak a magyar nyelvben elnevezések, egyszerűen azért, mert

minden eddigi eszmerendszerrel összehasonlítva – amelyek egymás között mindig több-kevesebb rokonvonást tudtak felmutatni – merőben újat, más nyújtott” (Karsai 1978, 9 és 11). Ungvári Gyula pontokba szedett kommentárral³⁹ is szolgált Szálasi gondolatközlésének sajátos stílusáról. Ez a legrészletesebb és valószínűnek tűnő interpretáció (Ungvári 2000, 73–75).

Sipos Péter, a Szálásival és korával sokat foglalkozó történész összegező értékelése szerint is: „Szálasi nem az intellektüellek, hanem a fantaszták életidegensége jellemezte. Sok szócsinálománya, tudálékos, látszatomélységekben bővelkedő nyelvezete is ezt fejezte ki” (Sipos 1997, 46). Új ideológiájához új, külön nyelvezetet próbált létrehozni. Mivel kedvelte a „valóság” nyomósító szót, a hosszú körmondatok jelentését igyekezett összesűríteni egy-egy szópárba, így pl. előszeretettel használta a „nemzetvalóság”, „hitvalóság”, „rögvalóság”, „vérválóság” stb. kifejezéseket.

Ugyancsak hangsúlyozottan a véleménynyilvánítók második csoportjába sorolható Benoschofsky Ilona, az 1960 és 1970 között országos főrabbiaként működött Benoschofsky Imre rokona, történész, aki egy tanulmányában – melynek szellemes címe: „Rendszer, de örület van benne” –, bár tudomásom szerint nem pszichiáter, mégis azt deklarálta Szálásiról, hogy „A realitástól való eltávolodás, a gondolatoknak, elveknek végleges és infantilis egocentricizmusa, eredeti intelligenciájának torzult és regresszív képlete, amely az önkényes szóképzések, öntörvényű kategóriák, szó- és szószimbólum képzésekben mutatkozik meg, már önmagukban is szkizofrénia diagnózisát adják” (Benoschofsky 1984, 29–30). Ennek egyik fontos bizonyítékát – Szálasi fogalmazványait elemezgetve – szintén azok bizarr stílusában vélte felfedezni. Kiemelte pl., hogy a rög, a munka és a vér háromsága olyan kifejezéssor, amely Szálásinál gyakran fordul elő, s reá rendkívül jellemző, holott e fogalmaknak semmi közük egymáshoz. De találkozni lehet a Pártvezető szövegeiben olyan, teljesen eltorzult szavakkal és fogalmakkal is, mint pl. „nyomortársadalom”, „bajközösség”, „nyomorrendszer”, „földgömbnyomor”, „földgömbviszonylat”, „katasztrófabiztonság” stb. Szálasi ezenkívül bőbeszédű és homályos. Gyakran többszöri elolvasásra sem lehet írásaiiban valami mondanivalót felfedezni. „A lélek zavarossága átüt a mondatokon és szófüzéseken, a szóhasználaton, az által képzett szavakon... A józannak látszó és csak zavaros, s homályos fogalmazás biztos jele a szerző zavarosságának és homályosságának, és végül annak, hogy voltaképpen feltűnően kevés a mondanivalója” (Benoschofsky 1984, 28–29).

De hogyan konfrontált maga Szálasi az őt a saját korában is diszkvalifikáló ilyesfajta minősítésekkel?

A választ megtudhatjuk azokból az interjúkból, melyeket vele 1945-ben, a börtönben folytatott le két újságíró. Íme: „Szálasi: A testvérek azt

mondották, indítsak pert a rajtam csúfolódók ellen, én azonban csak mulattam rajtuk... Ha az ember újszerű házat akar építeni, nem lehet régi, avult anyagot használni hozzá. Új fogalmakhoz új szavakat kellett alkotni, amelyek pontosan kifejezik a gondolatot... Én hosszú körmondatok jelentését összesűrítettem egy-egy szóba, mint pl. talajgyökér, nemzetvalóság, hitvalóság, rögválóság. Szerettem használni a *valóság* szót, mert meg kellett különböztetni a demagógiát a valóságtól. A liberális demagógia beszélt ugyan a nemzetről, de csak mint demagóg jelszót használta ezt a szót, és egyáltalán nem volt meggyőződve arról, hogy e fogalom mögött tény van, vagyis valóság. Valóság! ...” (Szirmai 1993, 214).

És: „Újságíró: Mit jelent az Szálasi úr, hogy talajgyökér? – Szálasi: Minden egyes élőlénynek szüksége van talajgyökérre. Ezt értem alatta. *Én nem tudok állandóan tőmondatokat használni, új eszmékhez új szavakat kellett gyártani.* – Újságíró: Szálasi úr, mit jelent: Kárpát-Duna Nagy Haza? Nem lett volna egyszerűbb így: Nagymagyarország? – Szálasi: Háború lévén, amikor a határok bizonytalanok, jobb a Kárpát-Duna Nagy Haza. Másrészt azt a területet akartam megjelölni, ahol a hungarizmus megoldása a legegésztöbben sürgös! ...” (Kelemen 1946, 147).

Vitathatatlan, hogy Szálásiról a legrészletesebb és legéletszerűbb anyagot – még saját műveinél is sokkal inkább – azok az interjúk szolgáltatják, amelyeket két újságíró és egy pszichoanalitikus orvos készítettek vele 1945-ben, fogvatartása idején. Kluge Endre csak írásmű alapján végzett elemzéséhez képest – mintegy minőségi kontrasztként – ezekből a beszélgetésekből tűnik ki igazán, hogy még egy viszonylag rövid, de megfelelően célzott kérdésekkel jól előkészített élő párbeszédből mennyivel több valóságghű és releváns információ hozható ki. De nem érdektelenek azok az apróbb részletekre vonatkozó megfigyelések sem, amelyek a társalgás során az észrevételezett partner mimikájáról és pantomimikájáról, viselkedési sztereotípiáiról, hangulatingadozásairól, affektív-émotív rezdüléseiről, reakcióiról, s gondolkozásmódjáról adnak felvilágosítást. Mindezek nem jelentéktelen elemekként járulhatnak hozzá a kérdéses személyről kialakítandó mozaikkép teljességéhez, s esetleg még értelmezésében is segíthetnek.

Szirmai Rezső⁴⁰ újságíró és ösztönzésére segítőjeként Gartner Pál⁴¹ pszichoanalitikus pszichiáter 1945 végén a Szociáldemokrata Riesz István, akkori igazságügyminiszter engedélyével együtt felkeresték börtönükben a Nyugatról hazaszállított húsz háborús főbűnöst, s interjúkat készítettek velük, amelyeket azután 1946-ban *„Fasiszta lelkek”* címen könyv formájában jelentettek meg.

Szálasi Ferencet két alkalommal, 1945 karácsonya előtt, majd 1946 januárjában keresték fel az Andrassy út 60-ban lévő börtöncellájában, s

többórás beszélgetést folytattak vele, ami pontos rögzítésre került. Második Börtönnaplójában Szálasi is megemlékezett ezekről a beszélgetésekről.

Gartner Pál, mint nagy gyakorlattal rendelkező pszichoanalitikus, természetesen tisztában volt azzal, hogy érdemleges megállapításokat tenni egy emberről egy-két interjú alapján aligha lehet. De mégis vállalta, hogy szoros értelemben vett véleményadás helyett csupán impressziók szintjén, s legfeljebb jelzés értékű vélekedések formájában mégis beszámoljon a tapasztalatairól. Egyébként abban bízott, hogy a vizsgált személyek a beszélgetés során el fogják szólni magukat, netán elvételeik lesznek, esetleg hajlandók lesznek régebbi és újabb keletű álmaikról beszámolni, s mindezek jó fogódzópontokat nyújthatnak a lélekelemző számára.

A közzétett interjú során mind a Szálasi Ferenc részére feltett kérdések természete és szakszerűsége korrektnek minősíthető, mind pedig a kérdezett válaszai őszintéknek és egymással összhangban állóknak tűnnek, ezenkívül az interjú alatti magatartása is részletesen, kellőképpen dokumentált. Gartner pszichoanalitikus magyarázatai csak ezután következnek, így tehát a társalgás tematikája, tényanyaga és a hozzája fűzött interpretáció jól elkülöníthetők egymástól.

Szirmai és Gartner vizitjéről dr. Timár István ezredes Szálasi vizsgálotisztjének naplójából⁴² is értesülhetünk, melyben ő Szálasit szintén értékelte: „Még a vizsgálat során készült el Szirmai Rezső újságíró és Dr. Gartner Pál pszichiáter tollából a 'Fasiszta lelkek' című könyv, amely szintén foglalkozik Szálasi 'lelkivilágával'. A könyv egyébként az én hivatali helyiségemben, jelenlétemben készült. Szirmai, akit az Est lapokból korábban ismertem, hozzám fordult a könyv előkészítésére irányuló tervével, azt felsőbb helyre továbbítottam és hozzájárulást kaptam ahhoz, hogy a két szerző hivatali szobámban, jelenlétemben beszélgetéseket folytathasson Szálasival és több más kimagasló háborús főbűnösssel. A könyv önmagáért beszél” (Zinner és Róna 1986, II. 201).

Kelemen István lapszerkesztő szintén igazságügyminiszteri engedéllyel, de már a Markó utcai fogházban kereste fel Szálasit 1946. 02. 02-án, amidőn is kerek három órát beszélgetett vele; majd ugyanezen év 02. 11.-én ismét meglátogatta, hogy Szálasi kérésére bemutassa neki a vele készült interjú szövegét. 1946-ban kiadott „*Interjúk a rács mögött. Beszélgetések a háborús főbűnösökkel*” című könyve kissé vulgáris jellegű, erősen érződik benne a felületes és szenzációhajhász riporter megközelítés, valamint az akkori néphangulathoz igazodó hangnem és az ahhoz alkalmazkodó megfogalmazás. Bár ő hangsúlyozza, hogy végig igyekezett tárgyilagos lenni, főleg azt keresve, hogy „*ki mint viselkedik, beszél, vagy hogyan hallgat*” (Kelemen 1946, 5-6).

Lássuk mindenekelőtt azokat az apróbb részmeglátásokat, amelyek a

Szálasi végnapjaiban észlelő szemtanúk, így Szirmai, Gartner és Kelemen leírásaiban, továbbá a Nemzetvezető életrajzával elmélyülten foglalkozó későbbi történészutatók közléseiben szerepelnek.

Néhányat, amelyek különösen jellemzőek Szálasiira, s segítenek megrajzolni pszichés portréját, érdemes kiemelni közülük. Így pl. az Andrássy út 60-ban Szirmai és Gartner azon kérdésére, hogy túlzottan szereti-e a tisztaságot, s vannak-e kényszercselekedetei, Szálasi azt válaszolta, hogy „...mindenben nagyon szeretem a tisztaságot, a rendet, a precizitást, a szimmetriát. A szép nálam ott kezdődik, ahol a rend. A ruhámra nagyon vigyázok” (Szirmai 1993, 226). Amidőn Kelemen István látogatta meg őt, immár a Markó utcai fogház cellájában, ott a vaságyon két takarót látott, „olyam precízen összehajtva, mintha mérnök rakta volna össze őket. Rend és tisztaság mindenütt... Az ágy fölött rózsafüzér... A fogházőr azt mondja, hogy Szálasi a legtiszteltebb foglya a Markó utcának, soha semmiféle fegyelmi vétséget nem követ el ... naponta felmossa a celláját, hogy tiszta legyen” (Kelemen 1946, 156, 180).

Szálasi további sajátossága – s ezt általában szkizoid attitűdként szokás értékelni –, hogy önmagáról rendszerint harmadik személyben beszél és ír. Gyakori szófordulata: „A PV (Pártvezető) azt mondta..., a PV úgy határozott”, vagy olykor csak ennyi: „Nézet. Vélemény.” (Ti. a saját nézetéről és véleményéről van szó.) „Saját magát ugyanis annyira kívülállónak és egyedülállóknak hiszi, hogy önmagáról harmadik személyben beszél...” (Benoschofsky 1984, 29; Karsai 1978, 10).

Ezenkívül Szálasi egész politikai pályafutása során arra törekedett, hogy legszűkebb környezete is mindig, minden helyzetben a csalhatatlan, soha nem tévedő, fölényes vezért lássa minden megnyilvánulásában. „Csak neki van igaza, ő az egyetlen, a csalhatatlan, az eljövendő legfőbb hatalom. Lehet, hogy ő az Isten... Nem érdekli más, csak saját maga...” (Benoschofsky 1984, 29). „Csak a saját szavaira kíváncsi” (Kelemen 1946, 178). Éppen ezért akkurátus módon ragaszkodott ahhoz, hogy bármit mondott, azt szóról-szóra, pontosan kellett visszaadni a pártjegyzőkönyvekben vagy a sajtóban, s „semmi mást ne adjanak az ő szájába” (Kelemen 1946, 186).

Markánsan tükrözi a gondolkodásmódját az a kijelentése, mely szerint „Hát, ha valaki meglát egy igazságot, azért végig helyt kell állnia!” Ezt akkor mondta, amidőn tudomására hozták, hogy Hitler nem Berlin védelmében halt hősi halált, hanem öngyilkos lett, hogy ne kelljen bíróság elé állnia (Kelemen 1946, 152).

Miután saját magát és nézeteit mindig igen komolyan vette, ha mások ellentmondtak neki, kritizálták, bírálták, netán elutasították (akár csak finom és udvarias formában, mint tette ezt Serédi hercegprímás, vagy

tartózkodó, visszautasító módon, miként viselkedett vele szemben Horthy mindvégig), ez kontrasztélményt keltett benne, s ressentimentekhez, ha nem sértődöttséghez vezetett nála. Nem véletlenül írta róla, kissé sarkosan Benoschofsky: „Magyarország vezetőit éppúgy gyűlöli, mint a németeket, akik – jó ideig – nem órá bízták az ország vezetését. *Gyűlöli Horthyt és gyűlöli Kállayt*, de nem azért, amiért valóban gyűlöletesek, hanem *azért, mert őt nem méltányolják igazán... Ha lehet egyáltalán e kusza gondolatok között valami egységes alapot találni, akkor ez a gyűlölet*. Amikor nem vallja be, akkor is gyűlöli a német nemzetiszocializmust, gyűlöli a magyar uralkodó osztályt, gyűlöli a többi magyar jobboldali pártot, s mondanunk sem kell, hogy gyűlöli a zsidóságot, amelyet azonosít mindazzal, ami rossz... A zsidóság világalomra tör szerinte, s olyan, mint a bacilus, amely az egész világot megfertőzte” (Benoschofsky 1984, 25–26).

Még egy olyan jellemvonásra – tünetre? – kell rámutatni, ami Szálasinál az évek előrehaladásával mind kifejezettebb formában mutatkozott meg. Ez pedig realitáskontrolljának fokozatos gyengülése, minek következtében a tényleges valósággal egyre kevésbé volt képes konfrontálódni, azt helyesen *felismerni*. Ehelyett saját egodiasztoléja, s túlértékelt eszmei befolyása alatt mind a saját helyzetét és lehetőségeit, mind a belpolitikai adottságokat, mind a háború tényleges alakulását és kimenetelét *félreismer*te. Mindez azonban nem jelent egyfajta szkizofréniás életidegenséget, hanem sokkal inkább a paranoid ember torzító szemüvegén keresztül világlátásra utal, Ego-jának túltengése következtébeni sorozatosan téves helyzetértékelését jelzi.

Ez a jelenség – ha úgy tetszik: probléma – számos vonatkozásban volt nála tettenérhető. Szálasinál pl. sem 1944 októberében, sem később nem gondolt azzal, hogy a Horthy-féle „kiugrási kísérlet” megghiúsulása, a nyilas hatalomátvétel és kormányzás milyen roppant mértékben növelte Magyarország háborús károsodását emberáldozatban és anyagi pusztulásban egyaránt.

1945-ös Andrassy úti és Markó utcai fogsága idején meglepő módon azt kérte, hogy Péter Gábor közvetítésével eszmecserét folytathasson Tildy Zoltánnal, Rákosi Mátyással és Szakasits Árpáddal a múlt felszámolásáról, s a jövő alakításáról. Vagyis egyenjogú- és rangú partnernek tekintette magát az új magyar állam leendő felépítésében.

1946-os pere során váltig fenntartotta azon állítását, hogy mindenkor „a nemzet létérdekeinek megfelelően” cselekedett, s egyáltalán nem kételkedett abban, hogy egykor megszületik még a „Hungarista Magyar Birodalom” (Sipos 1997, 11).

Szirmainak és Gartnernek melleleg megjegyezte, hogy „Péter Gábor vezérőrnagy úr elragadó ember” (Szirmai 1993, 246).

Kelemen Istvánnal folytatott beszélgetése során nem hitte el Auschwitz létét, mondván, hogy *„...a németekről ezt nem hiszem el, és a testvérek is nagyon fegyelmezettek voltak!”* Ezzel kapcsolatban Kelemen némiképpen hatásvadász módon azt írta, hogy ez az a pont, amikor képtelen volt eldönteni, hogy *Szálasi örült-e, vagy „minden idők legkegyetlenebb, legkőszívűbb gonosztevője.”* Tömeggyilkosok születtek már erre a világra, de akik ilyen közönyösen nézték művüket, akiket a tetemrehívás sem rendített meg, azok rendszerint nem is bűnözők voltak, hanem elmebetegségeket (Kelemen 1946, 155).

A csak részben felsorolt meglátások és megállapítások legtöbbje Szálasinál paranoid személyiségvonások megléte⁴³ mellett tanúskodik.

Lássunk másodsorra néhány, Szálasi személyiségét és szemléletét illető, lényegesebbnek tűnő részletet a beszélgetésekből, és egynéhány átfogóbb, jellemző megállapítást a beszélgetéseket követő reflexiókból.

Gartner Pál Szálasi Ferencsel folytatott társalgására az Andrassy út 60. számú hírhedt ház, az egykori nyilas „Hűség Házának” – amely akkor már a kommunista politikai rendőrség céljainak a szolgálatában állott – egyik nyirkos pincezárkájában került sor, *s első alkalommal négy óra hosszat tartott.*

Szálasi Ferencsel kapcsolatban mindenekelőtt az tűnt fel neki – összehasonlítva őt a többi 19 háborús főbűnösrel –, hogy csupán a volt „Nemzetvezetőnek” volt ideológiája, s egyedül nála volt felfedezhető a mélyen beágyazott *„elvi meggyőződés hősi gesztusa”*. Szembeötlően túl komolyan vette saját magát, csodálattal adózott az általa kreált ideológiának, s erősen hinni látszott abban, amit előadott.

Szirmai Rezső szerint *„rögeszméi”* köréből kimozdíthatatlannak bizonyult, még a magáncellás börtönviszonyok közepette is, azokhoz mániákus konoksággal ragaszkodott a második világháború befejezése után nyilvánvalóan megváltozott európai és hazai politikai helyzet ellenére is. Így tehát megírhatta róla: *„Szálasi Ferenc a bűnök fanatikusa és a fanatizmus bűnöse”* (Szirmai 1993, 197).

Gartner Pál megkérdezte Szálasitól, ha halálra ítélnék, azt megelőzendő, vajon öngyilkos lenne-e, hogy elkerülje az akasztást? Szálasi válasza: *„Soha! Az én utam a bitó alá természetes út, mellyel csak bekoronázom sok ezer hungarista testvérem testi vér- és életáldozatát. Ez számomra éppen olyan magasrétű dicsőség, mint a halálos ítéletet hozó rendszer számára alacsonyabbrendűségből származó dicsstelenség.”*

Szirmai Rezső viszont afelől faggatta, hogy mit szólna ahhoz, ha bolondnak és beszámíthatatlannak nyilvánítanák őt. A Nemzetvezető erre a következő feleletet adta: *„Ezzel csak azt bizonyítanák, hogy én vagyok az egyedüli józan ember ebben az országban”* (Karsai 1988, 35).

A vele folytatott beszélgetésekből és második Börtönnaplójából kitűnik, hogy ő már túl korán rájött arra, hogy mi az, ami tetszik, s mi az, ami nem tetszik neki a társadalomban. Mint mondotta: *„Bennem három érzés uralkodott és uralkodik: igazságom van; a világ rá fog jönni arra, hogy nekem igazságom van; az igazságomat ebben az országban én fogom megvalósítani.”* Jellemző, hogy még 1945-ben – fogsága időszakában – is azt hangoztatta, hogy igazságát még életében valóra fogja váltani Magyarországon. Ugyanakkor a „nagy ember komplexusától” elhatárolódott, arra hivatkozva, hogy benne ilyen érzés, vagy ambíció sohasem munkált.

Ideológiáját illetően: az általa kidolgozott „*hungarizmus*” lényegét a szocializmus, a nacionalizmus és a kereszténység általa értelmezett tanainak az integrációja adja, s felfogása szerint egyedül csak ez hozhatja meg a boldog magyar jövődőt. A „*hungarizmus*” ily módon alternatívát⁴⁴ jelentett mind a szociáldemokrata, mind a liberális-polgári demokrata irányzatokkal szemben. Ő maga a *liberalizmust* egészében véve „*a törvényalkotta és jogvédte rendetlenségnek*” tartotta. Ugyanakkor hangoztatta, hogy 1935-1936-ban, pártszervezői munkája során sokat mozgott munkáskörnyezetben. Ott ismerte meg a magyar proletárt, a kocsmában, a nyomortelepen, a tömeglakásban, s kötött „*elválaszthatatlan élet-, társ- és sorsközösséget a magyar munkássággal*”. Kelemen újságíróval beszélgetve közölte, hogy *„Én vagyok az igazi kommunista, szerintem Marxnak semmi köze sincs a kommunizmushoz ... A testvérek jöttek hozzám, és azt mondták, hogy olyanokat beszélnek rólunk, miszerint olyanok vagyunk, mint a görögdinnye (hahotázik), kívülről zöldek, de belülről vörösek! Nagyon jó, nem? ...”* (Kelemen 1946, 141).

Szálasi úgy vélte egyébként, hogy valamennyi bölcséleti rendszert törölni lehetne, és az ember kilyukadna az ő bölcséleti elvéhez, amelyet a „*történelmi anyagszerűséggel*” szemben „*történelmi erkölcselvűségnek*” lehet nevezni. Ez hiányzik Marxból és magyarázóiból.

A Szirmaival és Gartnerrel történt eszmecsere során az is elhangzott, hogy Szálasi csak később, Augsburgban értesült igazából a zsidókkal való tényleges bánásmódról, és az egyes párttagok által elkövetett törvénytelenésekről. Ő ugyanis főleg az ország jövőbeni felépítésének a terveivel és a háború megnyerésével foglalkozott,⁴⁵ s e témákkal oly mértékben el volt foglalva, hogy sokszor még a saját minisztereivel sem érintkezett. De egyébként is, a nyilasuralom alatt elkövetett bűncselekményeknek csak 1%-át volt hajlandó közönséges, köztörvényes büntettként elbírálni, 99%-ukat legfeljebb lélektani szempontból tartotta elítélhetőnek. Ezenkívül úgy vélte, hogy az elkövetők többsége nem lehetett nyilas párttag. *„Én különben megmondtam a testvéreknek, ha nem lesz rend, és ha az kell hozzá, tízezer hungaristát személyesen fogok felakasztani!”* (Szirmai 1946, 216).

Meglehetősen nehezen hihetőnek és furcsának tűnik azon állítása, mely szerint elvetette a zsidók egy részének azon kérését, hogy a nyilaskeresztes párton belül egy zsidó tagozatot hozhassanak létre. *„Mondtam nekik, ne lépjenek be a pártba, inkább legyenek jó cionisták, a cionizmus a nemzeti-szocializmussal jól meg fog férni... Amikor uralomra kerültem, én voltam az első, aki követeltem, hogy a Németországba vitt valamennyi zsidó személyről elszámolást kérek... Megmondtam, személy szerint akarok elszámolni minden egyes zsidóról magam és az Isten előtt... A zsidóság egy része bízott is bennem”* (Szirmai 1993, 225).

Temperamentuma és jelleme felől kérdezve, azt közölte az őt interjúvólóknak, hogy a kegyetlenkedés ösztöne és tudata sohasem élt benne, a harcban is csak a hősiesség képzelete lebegett a szeme előtt. *„A háborúban a szenvedőben hősi szenvedőt, a halottban hősi halottat láttam. Tiszteltem bennük a hőst, részvétet azonban nem éreztem irántuk”* – mondotta. Érzelmi életét illetően szenvedélyesen szeretni tudó, de igen tartózkodó emberként jellemezte önmagát. Kedélyállapotát hullámzóknak, de erőteljes belső érzelmektől fűtöttnek írja le. Ám mindig csak nagyon nehezen tudott kifejezést adni az érzelmeinek. Ösztönéletével kapcsolatban elmesélte, hogy menyasszonyát 1927-ben ismerte meg, s ettől kezdve több mint egy évtizeden keresztül, egészen 1938-ig absztinens életet folytatott.

Az ismertetett lélektani és részben kórlélektani megállapításokat kiegészítik a történelmi anyagokból nyert információk. Szálasi Ferenc karakterével kapcsolatban pl. vannak adatok arra vonatkozóan, hogy ő nem volt a hirtelen elhatározások, az intuitív felismerések nyomán a gyors cselekvések embere. Alapos, töprengő, fontolgató természetéből kifolyólag először inkább csak szemlélődve figyelte a politika fordulatait és kivárt. Még a csapatszolgálati beosztásának az időszakában is szinte minden szabad percét olvasással és elmélkedéssel töltötte.

Jellemére vonatkozó lényeges információként értékelhető az a tőle származó közlés, mely szerint 1933-ban – mely évet sorsdöntő esztendőnek tekintett későbbi élete alakulása szempontjából – szorongásokkal teli töprengések közepette vizsgálta meg önmagát, hogy vajon képes lesz-e élni és halni az eszméiért? Majd miután végleges elhatározásra jutott, 1934-ben – feladva karrierjét – kérte a nyugdíjazását. De nem azért, hogy biztos menedékbe vonuljon vissza, hanem, hogy mindenféle előírászerű kötöttségtől megszabadulva, szabadon írhasson, s támadhassa a rendszert és a kormányt. Az általa felvállalt „tántoríthatatlan igazmondó” és dacos lázadó szerepének betöltésével nem fért volna össze ugyanis semmiféle meghunyászkodásnak tűnő lépés. Számára csakis a demonstratív engedetlenség gesztusa lehetett megfelelő.

Gartner Pál a két beszélgetés során tett megfigyeléseit feldolgozta és

megpróbálta azokat pszichoanalitikus alapon értelmezni. Néhány lényegesebbnek tűnő megállapítását érdemes kiemelni.

Mivel származásában Szálasi többféle népfajhoz tartozó ős is szerepelt, így eredete zavarosságát úgy érezte, hogy kompenzálnia kell: magyarabbnak kellett lennie a magyarnál, hogy igazán magyarnak érezhesse magát. Részben itt keresendő a gyökere annak, hogy a „hungarizmus” hirdetője lett. Szálasi ezen kívül a maga módján vallásos egyén is volt, de nem tartott igényt arra – s nem is vélte szükségesnek –, hogy valamilyen egyház közvetítői szerepet játsszon Isten és ő között. Míg tehát egyfelől erkölcsi énje feltétlenül vallásos, lelke ellenpólusán szadizmus él. (Lásd pl. a bűncselekményt elkövető tízezer hungarista személyes felakasztásáról szóló kijelentését.)

Hennyei Gusztáv vezérezredes, a Horthy-korszak utolsó belügyminisztere emlékiratában idevonatkozóan pl. a következőket írta: „Jellemző Szálásira viselkedése az amerikai fogságban. ... Mihelyt megpillantott a salzburgi fogolytáborban, karlendítéssel üdvözölt, majd beszélgetéseink során elmondta, hogy őt ki fogják adni Magyarországnak, de már azt is tudja, hogy a pápa közbenjárására majd elengedik. Szálasi mélyen vallásos volt” (Hennyei 1992, 92).

És: „'Küldetésének' tudata már kora fiatalkorában kialakult benne... Mindenben hitt, ami 'küldetésének' valóra váltását igazolni látszott ... ő még 1945 április végéig, tehát a német összeomlás előtti napig biztos volt a német csodafegyverben és győzelemben. A képzett vezérkari tiszt semmi kételyt nem táplált, mert túlértékelt ideái, vágyálmai nem tűrtek és nem engedtek felszínre kerülni ellenérvet. Hitler azért hagyott benne marandó nyomot, mert hitt a saját igazában. Ő is azért ragaszkodik elveihez, mert – mint mondotta – még nem akadt ideológus, aki meggyőzte volna tanai tarthatatlanságáról. Eszméi túlértékelt ideák, melyekben az Én értelmi részének kevés ellenőrző szerepe van. Logikai lóugrásait is ez magyarázza. Vélekedéseiben rendkívül határozott, anélkül, hogy a véleményalkotáshoz szükséges precíz tudással rendelkezne...” – így vélekedett Gartner róla (Szirmai 1993, 231).

Összegezve tehát Gartner Pál Szálásiról alkotott kórlélektani véleményét: „Egész életvezetése, túlértékelt eszméi, közösséget kereső lelkivilága (valójában: lelki egyedülléte), kifejezési bizarrsága, csökkent valóságérzéke, kóros önértékelése, 'küldetésébe' vetett hite, zavaros ideológiája szkizoid pszichopátia diagnózisának felvételét teszik jogosulttá. Tehát bűntársainak róla való vélekedésével ellentétben, a köztudatban, sőt a sajtóban is elterjedt hírekkel szemben: Szálasi nem elmebeteg, hanem szkizoid pszichopata, életidegen kóros személyiség” (Szirmai 1993, 232).

Gartner Pálnak Szálasi Ferencről készített pszichológiai-pszichopato-

lógiai portrévázlata – egyébként a lélekelemző irányzatra általánosan jellemző módon – több-kevesebb érvényes, használható elemet tartalmaz. Jó néhány találó meglátása mellett azonban akad benne egy-két túlzottnak is áttételes, körülményes, mesterkéltnek tűnő – főleg az itt ismertetésre nem került álom-magyarázataival kapcsolatos – és nehezen elfogadható magyarázat is. Emellett hiányzik ebből a részletes interpretáció kísérletből az adatok, a nyert információk összefogó rendszerbe illesztése, részmeglátásainak valamiféle egészbe építése.

Végül – bármennyire dicséretes megfontoltsággal, az árnyalatokat is figyelembe vevő precizitással fogalmaz a tünetek leírásában – nemigen lehet egyetérteni pszichiátriai nozológiai szempontból az általa felállított „szkizoid pszichopátia” diagnózissal. Amennyiben ugyanis ennek kiugró jellemzői a szegényes, netán hűvös, hideg érzelmi élet, az emotív-affektív reakciók erőtlen gyengesége, az érzelmek nélküli, pusztán a testi kapcsolatra korlátozódó szexuális partnerkapcsolat, a humornélküliség, az emberi kontaktusok iránti teljes érzéketlenség, a baráti kötelékektől, vagy bárminemű szociális érintkezéstől való visszahúzóódás, távolságtartás, netán az autisztikus betokolóódás, a kifejezetten különc, esetleg bizarr viselkedés, valamint az elvont, ezoterikus és misztikus természetű témákkal előszeretettel való foglalkozás (Tringer 1999, 356–357), úgy Szálasi Ferenc aligha minősíthető „szkizoid pszichopátának”. Hiszen maga Gartner Pál írja le, hogy „Szálasi mindent komolyan mond, minden közlését adekvát érzések kísérik, ezért olyan színes az előadásmódja” (Szirmai 1993, 230). Továbbá szintén ő rögzítette, hogy vizsgálati alanya az interjúk során igen gyakran jóízűen, kedélyesen nevetett, ezen kívül direkt e tulajdonságára vonatkozólag feltett kérdésre elmondotta, hogy mindig is nagyon szeretett nevetni. „A moziban a trükkfilmekben harsogva szoktam kacagni” – mesélte. Nagyon szórakoztatták továbbá a róla szóló viccek is. Hasonló értelemben nyilatkozott idevonatkozóan a másik interjúkészítő újságíró is: „Szálasi jókedvű. Hangosakat, nagyokat nevet, majdnem hahotázik... Szálasi elvitathatatlanul vidám, kifejezetten jól érzi magát a Markóban. Megelégedett... Ezenkívül Szálasinak valóban jó modora van, ha eltekintünk a társalgás tartalmának értékelésétől, akkor el kell ismerünk, hogy Szálasi megnyerő, jó társalgó” (Kelemen 1946, 134 és 138). Szerelmi életével kapcsolatban pedig arról beszélt Gartnernek, hogy szenvedélyesen tud szeretni, s menyasszonyát megismerve, érzelmi kötődése miatt volt képes tíz éven keresztül várni rá, és absztinens életmódot folytatni. (Ami legkevésbé jellemző a „szkizoid pszichopátákra”!) Ami pedig túlértékelt nemzetmegváltói és szervezői eszméit illeti, azokat szemügyre véve, megállapítható, hogy egyáltalán nem elvont metafizikus, ezoterikus vagy misztikus jellegűek voltak, hanem nagyon is élet-közeli-

ek, a tényleges realitásra, nevezetesen a magyar társadalom konkrét átalakítására vonatkozóak – jóllehet túlzottan fantáziadúsan megalkotva, nemegyszer légváraknak tűnően. Így a Szálasi Ferenc körüli pszichológiai-pszichopatológiai atmoszféra – figyelembe véve egyéniségének bizonyos, emóciókban és affektusokban gazdagabb, cyclothym vonásait is – inkább a jól megtartott személyiségű, s különbejáratú, saját benső tévelyvilággal rendelkező parafrének lelkivilágára emlékeztet, azzal a két különbséggel, hogy egyfelől a Nemzetvezető eszmerendszerét nagyon is megosztotta környezetével, másfelől, ez az eszmerendszer nem valóságtól távoli, mythomán-kozmogóniás témák köré épült, hanem *a tényleges realitást látszott konokul és irreális módon átformálni*. Vezető párttársa, Hubay Kálmán főszerkesztő, főmunkatárs, az élvonalbeli nyilas újságírók egyike, így jellemezte vezérét. *„Szálasi nem jár két lábbal a földön. Rossz néven veszi az élettől, ha az nem hajlandó alkalmazkodni hozzá”* (Szirmai 1993, 167).

Összegezve a mondottakat, Szálasi egész lényé leginkább a Nyíró Gyula által leírt, és részben az akaratilag kóros lelkialkatú ún. *„fanatikus pszichopaták”*, részben az öntelt, gőgös, hiú *„paranoid pszichopaták”* csoportjába illeszthető leginkább (Nyíró 1961, 382 és 550). Szálasi esetében nyilván e két típus keveredéséről van szó, amihez még némely, a hyperthymiás pszichopátiára emlékeztető vonás, így a kissé emelkedett hangulat és az önelégültség is társult.

Ezekre a kóros lelki alkatúakra – de főleg a hyperbuliás, fanatikus pszichopatákra – jellemző, hogy saját adottságaikat túlbecsülik, heves vitatkozók, akik azonban merev módon mások érveit semmibe veszik, mindig nekik van igazuk, s tévedéseikhez is makacs módon ragaszkodnak. Nézeteikben következetesek, dogmatikusan bigottak. Eszméikért, vélt igazságukért a végsőkig harcolnak, tüntetnek meghirdetett programjaik mellett. Ezenkívül összeférhetetlenek, perlekedésre hajlamosak. A fanatikus pszichopata mindig expanzív személyiségű. Közülük kerülnek ki a szekta-alapítók, a purifikátorok, sőt a querulánsok egy része is, miáltal közeli vonatkozásban állnak a paranoid pszichopatákkal. *„Ha valamilyen magasztos cél szolgálatában állnak, ott rendszerint zászlóvivőkké válnak, mártíromságot is könnyen vállalnak, másfelől azonban cezaromániások, kíméletlenek, könyörtelenek a más véleményen állókkal szemben”* (Nyíró 1961, 382). Szálasi személyiségére sokban illenek ezek a vonások.

A fanatikus, illetve paranoid típusú pszichopatáknál mindig felmerül a hatalomvágy – sőt a hataloméhség –, valamint a hatalmi megszállottság kérdése. Am a hatalomvágyat többféle motiváció is vezérelheti. Irányulhat a mások feletti uralkodás szándékára, hogy ezáltal önmaga számára valamiféle omnipotencia-érzés gyönyörét szerezzék meg. De az is lehet, hogy a hatalom kívánása csak eszköz ahhoz, hogy birtoklása ré-

vén valamilyen eszme, ideológia mindenáron – akár erőszak útján is – megvalósítható, a gyakorlatba átültethető legyen. Végül, változó mértékben akár társulhat is egymással e kétféle tendencia.

Szálasi esetében e vonatkozásban is megoszlanak a vélemények. Az őt – sűrű hivatali találkozásai révén – meglehetősen jól ismerő Dr. Frank László⁴⁶ népügyész – aki a népbírói tárgyaláson az egykori Nemzetvezető ellen a vádat képviselte, s azt nagyívű, történelmi kitekintésektől áthatott vádbeszédben fogalmazta meg – vele kapcsolatban a következőket mondta: „Szálasi megszállott ember. De nem a hitnek, nem a meggyőződésnek, nem az elhivatottságnak megszállottja. *Szálasi a hatalom megszállottja.* Ámokfutóként rohan éveken keresztül a hatalom után, és aki ebben az útjában eléje kerül, azon könyörtelenül keresztüllép...” Megállapította továbbá, hogy minden cselekedete és beszéde könnyen megmagyarázható, ha ezt az indítóokot keressük megnyilatkozásai hátterében. Minden eszközt szentnek tartott – hízelt, hazudott, csalt, spiclikedett –, hogy célját, a hatalmat elérje (Frank 1975, 169–170, 187).

Az 1946. 03. 01-én Dr. Jankó Péter tanácsvezető bíró által kihirdetett népbírói ítélet⁴⁷ indokolásában is ugyanezek a megállapítások szerepelnek, csak talán még pregnánsabb megfogalmazásban: „A főtárgyalás fényt derített még az elmúlt idők által legfélrevezetettebb egyének előtt is arra, hogy ezek az emberek (ti. Szálasi és 6 bűntársa) nem tragikus hősök, hanem *a hatalom valódi megszállottjai*, ámokfutói, akik nem voltak tekintettel arra, hogy az általuk megszervezett hatalom eredményeket, sikert nem hoz... Náluk a hatalom, az utána való sóvárgás évtizedes vágyálmában öncéllá lett, amelyért kockáztatni mindent érdemesnek és erkölcsileg elviselhetőnek tartottak.⁴⁸ Mi egyebet jelenthet ez a jelmondat: 'Vagy megsemmisítünk vagy megsemmisülünk!'" (Karsai 1988, 702).

Mindezzel szemben figyelemre méltó viszont amit Szálasi védőügyvédje, Dr. Zboray Sándor az ítélet kihirdetése után mondott, amidőn védence számára azt kérte, hogy kegyelmi úton „golyó általi halálra” ítéltessék, „arra való tekintettel, hogy katonatiszt, és az egész tárgyaláson nem merült fel olyan adat, amely szerint a cselekményt aljas indokból követte volna el” (Karsai 1988, 705).

Szálasi maga végrendeletében e kérdéssel kapcsolatban a következőket írta, feleségéhez intézve szavait: „Te tudod mindenkinél jobban, hogy lépéseimet sohase vezette becsvágy, hatalomvágy, aljas szándék, hanem mindenkor és minden körülmények között halálosan szeretett Nemzetem önzetlen szolgálata. Harcban és küzdelemben becsületesen megálltam helyemet, nevemre folt nem esett, nevemet nem tudta bemocskolni még az a fékétvesztett vak és süket gyűlölet sem, amely hónapokon át mocskolt, szidalmazott...” (Karsai 1988, 79).

Mindezt egybevetve úgy tűnik, hogy a Nemzetvezető a felsorolt kategóriák közül leginkább a harmadikba sorolható, azonban túlsúllyal a másodikban jelzett célkitűzésektől vezérelve. Vagyis Szálasi Ferenc kevésbé személyes vonatkozásokból kifolyólag, egyéni becsvágyból és hatalmi ambíciókból eredően cselekedett, de *elsősorban ideológiai fanatikusként, idealista fantasztaként tartható számon*. Vélt küldetéstudatától telítve, ő főleg a *jövőre irányuló*, a távolabbi időben megvalósítandó célokra koncentrált, és az aktuális helyzettel sokszor mit sem törődve, a valóságot mintegy „megerősokolni hivatott” nemzetmegváltó terveket szövögetett. Egyfelől a hétköznapi eseményekre oda nem figyelő, azokra tekintettel nem levő, az élettől távolabb került magatartás, s a saját maga által konstruált eszmevilágtól vezérelt irányultság, másfelől annak könnyörtelen, kíméletlen végrehajtási szándéka jellemezte. Agressziója kevésbé személyes kegyetlenkedési hajlamból, mint inkább eszmei hajthatatlanságából eredeztethető. Amit ui. ő kigondolt, azt tűzön-vízen keresztül, mások érdekeivel mit sem törődve, mindenképpen létre kívánta hozni, erőszakkal is megkísérelte végrehajtani.

A másik kérdésben, tudniillik, hogy pszichiátriailag érintett személy volt-e, s ha igen, úgy milyen kórforma által – mint láttuk – szintén megszanak a vélekedések.

Elsősorban egyes politikusok, katonák, történészek és írók – vagyis nem a szorosabb értelemben vett szakemberek – voltak azok, akik Szálasi elmebajosnak tartották. Némelyek közülük csak így általánosságban állították ezt. Barcza György, volt vatikáni és londoni követ pl. a Nemzetvezető és kormánya hivatali eskütételét leírva, sommásan így fogalmazott: „Szálasi a szent koronára esküdtött... Undorral vegyes elkeseredéssel hallgattuk. A királyi eskü mintája volt ez, melyet a *félbolond Szálasi*, kezét szívére téve, a korona előtt letett (Barcza 1994, II. 147). Ismét mások viszont már konkrét betegségformákba sorolva próbáltak diagnózist is megállapítani.

Bencsik Gábor pl. így szövegezett: „Tudjuk még Szálasiról, hogy végletekig puritán ember volt, vasakarattal, valamint tudjuk azt is, hogy nem egyszerűen megszállott volt, hanem *bizonyos mértékig orvosi értelemben is őrült, aki mániásan hitt saját küldetésében*. A legkevesebb, amit elmondhatunk róla, hogy *súlyos személyiségzavarban szenvedett*. Ilyen kórral megvert emberek mindenkor ezrével akadnak. Olyan idők azonban, amelyek számukra teret nyitnak, szerencsére ritkák” (Bencsik 2001, 190). Benoschofsky hasonlóan értékelt:⁴⁹ „Szálasi őrült volt, szkizofrén – mint ahogy Hitler⁵⁰ is őrült volt. És őrült volt az a világ, amely választotta és tűrte őket” (Benoschofsky 1984, 30). Frank László néppügyész szerint „*Szálasi nem bolond, és nem bálvány*. Szálasi megszállott ember, a hatalom meg-

szállottja” (Frank 1975, 169). Sipos Péter közbülső álláspontot foglalt el: „Szálasi Ferenc nem volt klinikai értelemben őrült. Legfeljebb csak 'szkizoid pszichopata'... Csakhogy végzetes lehet egy országra, ha vezetése, bárha viszonylag rövid időre, egy kóros személyiség kezébe kerül, aki ráadásul még saját doktrínáinak rabja” (Sipos 1997, 46).

A pszichiáterek közül Kluge Endre formálisan ki nem mondva, de utalásszerűen a „szkizofrénia” mellett tette le a voksát, míg Gartner Pál a „szkizoid pszichopátiára” szavazott.

Mindkét véleményről eltérően jómagam mindenekeelőtt azt kívánom hangsúlyozni, hogy Szálasi nem volt elmebeteg.

Másfelől úgy gondolom, hogy személyisége nem sorolható be maradéktalanul és egyértelműen a személyiségzavarok ismert diagnosztikai kategóriáinak egyikébe sem.

Leginkább talán a BNO 10-ben (1995) leírt, s az F60.0 pontban regisztrált *paranoid személyiségzavarral* rokonítható, amennyiben Szálasi túl erős Ego, önteltség és énközpontúság, kifejezett egodyastole, kizárólag a saját igazáról való makacs és harcos meggyőződés, a tekintélytisztelet szinte teljes hiánya, valamint hyperszenzitivitás és szthenikus reakciókészség jellemezte. Elfogultan hitt saját túlértékelt eszméiben, „elves”, „elvű”, *küldetéses* ember volt. Mindebből kifolyólag látásmódja beszűkült, realitáskontrollja meggyengült. Helyzetértékelései (pl. a Német Birodalom Magyarországgal kapcsolatos, háború utáni terveinek félreismerése, a pápa vele kapcsolatos kimenekítési szándékának feltételezése stb.), emberismerete (pl. Péter Gábor megítélése), s legfőképpen tervei sokszor *fantasztának* tűnnek, s olykor úgy látszik, hogy a tényleges valóság nemigen érdekelte. (Így pl. a háború vége felé, aminek kimenetele, saját várható sorsa, vagy megtévedt pártszolgálatosainak bitangolásai alig foglalkoztatták, sokkal inkább saját ideológiájának kidolgozása, írásbeli rögzítése kötötte le.) Emellett *fanatikusnak* is mondható – jóllehet primer módon nem volt kegyetlenkedő természetű –, ha figyelembe vesszük, hogy csakis elveinek megvalósítása érdekelte, s az ennek során félresöpört szerencsétlenek szenvedéseivel szemben közömbösnek mutatkozott. Empátiát egyáltalán nem érzett azok iránt, akik szemben álltak felfogásával, vagy egyszerűen csak mások, másfajtaak voltak. Ám ez nem valamiféle eredendő, mindenre kiterjedő emócióhiányból, érzelmi hidegségből származott nála, hanem sokkal inkább a saját eszmerendszerét kísérő, annak teljesen megfelelő és őt betöltő, minden mást kiszorító kedélyállapotának tudható be.

Alkatában ugyanakkor volt annyi derűs, meleg kedélyre utaló cyclothym adottság – fényképe is ezt tükrözi –, ami képes volt merev, hyperbuliás, merev, paranoid tendenciáit kellőképpen egyensúlyban tartani, s így megóvni őt a manifeszt paranoid pszichózis veszélyétől.

Két olyan körülmény is szerepelt azonban az életében, amelyek feltehetően súlyosbíthatták pszichés állapotát, s elindíthatták nála egy diszkrebb, expanzív jellegű személyiségfejlődést pszichopátiája talaján. Az egyik ilyen körülmény kétéves börtönbüntetésében keresendő, aminek az elviselése – ha nem is kifejezetten „börtönpszichózist” –, de bizonyos személyiségmódosulást eredményezett nála. Nem véletlen, hogy Málnási Ödön, a párt fő ideológusa és Ruszkay Jenő tábornok egyaránt arról számoltak be, hogy a szegedi Csillagbörtönben „*valami történt vele*”, utána ugyanis sokkal megalomániásabb lett, s az ellentmondásokat sokkal kevésbé tűrte. A másik nem elhanyagolható tényező a háború, s annak is főleg a vége felé mutatkozó szélsőséges viszonyok, amelyek végzetes döntések hozatala elé állították, radikális megoldások felé sodorták, és még kérlelhetetlenebbé tették őt.

Mínthogy azonban Szálasi nem volt elmebeteg, ilyenformán lelkiállapota a beszámíthatóság szemszögéből nem tekinthető kizártnak. Így tehát viselnie kellett a történelmi és a büntetőjogi felelősséget egyaránt. Ami a tömeges nyilas terrort és az ide sorolható számos és különféle atrocitást illeti, bizonyos, hogy e tekintetben főleg *indirekt*, azaz sugallói, felbujtói *felelőség* terheli. *A közvetlen végrehajtók* a németek, a magyar csendőrség, valamint a fanatikus hungaristák és a kriminális elemekből összeállt nyilas csőcselék voltak. Szálasi mindenesetre okosabban tette volna, ha a párton belül megmarad a próféta és az ideológiai vátesz szerepében, s nem vállalkozik – főleg a háború vége felé, a mind szélsőségesebbé váló körülmények között – a kormányzás, s így a hatalmi felelőség felvállalására. További kérdés lehet, hogy pszichopátiája, beszűkült látásmódja mely vonatkozásokban és milyen mértékben hathatott esetleg korlátozó tényezőként esetében. Ilyen „finomságokkal” azonban 1945–1946-ban a „népbíróságok” természetesen nem foglalkoztak.

Mármint, ha nem tekintjük az ország kárát és az áldozatok sokaságát – amihez indirekt módon akkor is köze volt, ha alapvetően nem volt bűnöző személyiség, s nem kifejezetten kriminális motivációk vezérelték, s még ha szubjektíve legjobb lelkiismerete szerint is cselekedett –, továbbá, ha elvonatkoztatunk a büntetőjogi megítélésétől és az azzal szükségszerűen együttjáró büntető szankcióktól, valamint, ha nem vesszük figyelembe a háború utáni évek bosszú áthatotta tömeghangulatát, aminek az akkori vezetők mindenképpen eleget akartak tenni – nos, akkor a pszichiáterben óhatatlanul felmerül egy izgalmas (bár csak elméleti) kérdés. Nevezetesen, mi lett volna akkor, ha Szálasi Ferencet kötél helyett történetesen (afféle kínai módon) politikai átnevelésre és hosszasan tartó, mélyenszántó pszichoterápiás kezelésre ítélik? Vajon eredménnyel járt volna-e ezen kettős eljárás, s sikerült volna-e a „Nemzetvezetőt” kibon-

takoztatni abból az ideológiai elgondolásokból, amelyek – Frank nép-
ügyész szavai szerint – „már nem is ruhaként borítják, hanem második bőré-
vé váltak”? (Frank 1975, 186).

Jegyzetek

- ¹ A Magyar Pszichiátriai Társaság V. Nemzeti Kongresszusán „Álforradalmárok, politikai terroristák és fanatikus pártvezérek portréi a XX. századi hazai pszichiátriai szakirodalomban” címmel Budapesten, 2002. március 21-én tartott előadás alapján. – Az előző három rész megjelenési helye: *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* 4 (1): 24–37; 4 (3): 27–40; 4 (4): 46–58.
- ² Erik Homburger Erikson, az 1980-as évek elején elhunyt szerző a pszichoanalízis „revizionista” áramlatának kiemelkedő képviselője. Jelentős újítása a „történeti pszichológia és a pszichotörténelem” módszerének kialakítása. „A fiatal Lutherről” 1958-ban publikált életrajza a lélektani és a történelmi ábrázolás egységének legkiérleltebb, kiemelkedő színvonalú megvalósítása.
- ³ Mindezen kívül szerepet játszanak – a gyakran figyelmen kívül hagyott – tudattalan tényezők is, melyek a következőképpen csoportosíthatók: „Az identitásalakulásnak rendszerint megvannak a maga *sötét* és *negatív* oldalai, amelyek az egész életen át a teljes identitás megoldatlan részei maradhatnak. Minden egyénnek és csoportnak van *negatív identitása*, amely mindazoknak az identifikációknak és identitástöredékeknek az összessége, amelyeket mint nem kívánatosakat és mint egymással nem összehajthatókat el kell fojtani magában, vagy amelyeket csoportja sugallatára mint végzetes „másságot” kell a szexuális szerepben, vagy egy fajhoz, osztályhoz, valláshoz tartozásban értékelnie. Súlyos válságok idején az egyén (vagy a csoport) elveszítheti azt a képességét, hogy ezeket a negatív elemeket megtartsa a *pozitív identitáson* belül. Ha az identitás fejlődése elveszíti a teljesség bizonyosságát, jellegzetes düh éledhet fel... Kollektív válságok idején sokakban támad fel ez a lappangó düh, s ezt igen könnyen kihasználhatják beteg lelkű vezetők, akik olyan totális doktrínáknak és dogmáknak való hirtelen alárendelődés mintáivá válhatnak, amelyekben a *negatív identitás* válik kívánatossá és egyeduralmukodóvá: a nemzetiszocialisták pl. fanatikusán azt terjesztették, amit a győzelmes Nyugat vagy a kifinomultabb németek mint „jellegzetesen németet” elvetettek. A düh, amit az identitásvesztéstől való félelem okoz, a tömegek erőszakcselekedeteibe torkollhat, vagy – kevésbé tudatosan – a háború és az elnyomás pusztító gépezetének működését segítheti elő” (Erikson 1991, 404–405).
- ⁴ Carlile Aymler Macartney (1895–1978) angol történész, oxfordi professzor, s egyben az MTA tiszteletbeli tagja is. A második világháború alatt rendszeresen közreműködött a londoni rádió magyar adásaiban, nem ritkán a hivatalos brit külpolitikával nem egybehangolt, önálló kommentárokkal. Magyarországgal foglalkozó legjelentősebb történeti munkája az „*October Fifteenth. A History of Modern Hungary, 1929–1945*”. A kétkötetes, közel ezer oldalas munka 1957-ben jelent meg, melyben Szálasi Ferencet a korszak egyik jellegzetes, figyelemreméltó alakjaként értékelte. Egyébként a külföldre emigrált Kállay Miklós, egykori miniszterelnök barátja, s emlékiratainak angol fordítója volt, miután magyarul is tudott. Személyesen is részt vett a Budapesten folyó Szálasi-perben, 1945-ben, a népbíróságon.

- ⁵ Dr. Randolph L. Braham a New York-i City College nyugalmazott egyetemi tanára, s egyben a Rosenthal Institute for Holocaust Studies igazgatói tisztét is betölti. A „*The Holocaust in Hungary*” (1981) című kétkötetes könyve ugyanezen évben elnyerte a Jewish National Book-díjat az Egyesült Államokban. Egyes értékelések szerint e mű a legátfogóbb és legragyogóbb stílusú munka, amelyet valaha is megírtak a magyarországi holokauszt témájában.
- ⁶ Tudvalevően Szálasi Ferenc „...az állami és társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló büntett” elkövetése miatt 1938. 08. 27. és 1940. 09. 17. között büntetését a szegedi Csillagbörtönben töltötte.
- ⁷ Itt megjegyzendő, hogy Lakatos Géza vezérezredes, aki akkor még tényleges miniszterelnök volt, az említett alkalommal Horthy mellett ült. Furcsának tűnhetett tehát a Kormányzó számára, hogy valaki egy betöltött posztra pályázik.
- ⁸ Nagykállói Kállay Miklós (Nyíregyháza, 1887. 01. 23.–New-York, 1967. 01. 14.) a budapesti egyetem jog- és államtudományi karán szerzett jogtudományi doktorátust. Majd szolgabírói, főszolgabírói tisztségeket töltött be. 1922-től Szabolcs- és Ung vármegye főispánja. 1929-től 1931-ig a Kereskedelmi Minisztérium politikai államtitkára. 1932 és 1935 között Gömbös Gyula kormányában földművelésügyi miniszter, s mint ilyen, számos jelentős intézkedést hozott és jelentős eredményeket ért el az agrárium fejlesztése terén. 1942-től miniszterelnök, s egyidejűleg külügyminiszter is. E magas pozícióban a Nyugat-barát orientációnak, s a német-magyar kapcsolatok lazításának a híve volt, belpolitikailag pedig a további jobbrtolódás megakadályozására törekedett. Rendíthetetlen antikommunizmusa, továbbá azon reménye, hogy Magyarországot az angolszász csapatok fogják elfoglalni, s ugyanakkor a német megszállástól való félelme eredményezte az ún. Kállay-féle „*hintapolitikát*”. A német invázió bekövetkezésekor, 1944. 03. 19-én a budai várbeli török követségre menekült, amit ugyanezen év 11. 19-én önként elhagyott, a diplomáciai bonyodalmak elkerülése végett. Ezután megjárta a Margit-körúti, majd a Sopronkőhidai fegyházat, majd a mauthauseni és a dachau német koncentrációs táborokat. Utóbbi helyen érte az amerikai csapatok felszabadítása. 1945-ben Olaszországba távozott, ahol megírta emlékiratait. Később, 1953 telétől haláláig New York-ban élt, s külföldön fejtett ki politikai tevékenységet a magyar emigráció körében.
- ⁹ Az 1940-es években Magyarországnak két jelentősebb jobboldali pártja volt. Az egyik pártot az Imrédy Béla féle Magyar Megújulás Pártja képezte, melynek tagjai lényegében szintén a Nyilaskeresztes Párt elveit vallották, de mérsékeltbb formában és igen nagy felkészültséggel. Imrédyt tehetséges emberek kis csoportja támogatta, akik új világra, más társadalmi berendezkedésre vágytak és másfajta külpolitikai orientációt kívántak. Mindezt Németországtól remélték megkapni. Imrédy, a párt vezetője maga is német származású volt, némi zsidó vérkeveredéssel; családi neve eredetileg: Heinrich (Kállay 1991, I. 64).
- Imrédyék alaptétele szerint szükségszerűen választani kellett a német nemzetiszocialista, vagy az orosz bolsevista orientáció között, más lehetőség egyszerűen nem volt. Magyarországot a történelmi és a geopolitikai sorsa elkerülhetetlenül a németekhez köti, s ennek viselni kell a következményeit. Úgy gondolták, ha mégis elpusztul az ország, az legalább legyen hősi halál.
- A másik, legnagyobb ellenzéki párt a szélsőjobboldali Nyilaskeresztes Párt volt, amelynek a parlamenti csoportját egy idegen származású személy, Szöllősi (Naszluhác) Jenő nevű gyógyszerész vezette. E párt taktikai és stratégiai programjának az volt a lényege, hogy át kell venni a nemzetiszocializmus módszereit, s meg kell szerezni a

hatalmat. Az országból el kell távolítani a zsidókat, fel kell számolni az akkori vezető osztályokat, s külpolitikailag mindenben azonosulni kell Németország céljaival. C.A. Macartney az 1930-as évek végén és az 1940-es évek elején a jobboldali vezetők közül Szálasi Ferencet tekintette a legjelentősebbnek. De valamennyiről megállapította, hogy hóbortos alakok voltak, akik elvetették a magyar közélet úgyszólván minden hagyományát, amiért aztán a többség elutasította, majdhogynem törvényen kívülre tekintette őket.

Kállay Miklós szerint „...a fasizmus igazából nem vert gyökeret Magyarországon, noha az olaszbarátság erős volt nálunk. A nemzetiszocializmusnak – a sokkalta csekélyebb németbarátság okán – még annyi esélye sem lehetett. *A trójai faló, amiben a nemzetiszocializmus eszmevilágát becsempészték hozzánk, az antiszemitizmus volt.* Gömbös párhívei pl. antiszemiták voltak, de nem németbérencek. Az antiszemitizmus körül forgott minden gondolatuk, mondhatni ebben a kórban szenvedtek... A főispánok és polgármesterek jelentéseiből egyébként kiderült, hogy a szélsőségesen jobboldali elem Magyarországon az ország lakosságának legfeljebb 5-6%-át teheti ki... Keresztes-Fischer azt is megjegyezte – és ez a megjegyzése is bizonyítja, hogy milyen világosan gondolkozott –, hogyha Magyarországot a Szovjetunióhoz fűzné olyan viszony, mint Németországhoz, alighanem a kommunisták sem lennének többen, mint most a nyilasok, beleszámítva, hogy a mostani nyilasok és hasonszőrűek egy része átállna hozzájuk. Így volt ez 1918-ban is, mindig 5-6% körül mozog a fölforgató elem.

Semmi esetre sem volt tehát jelentős a szélsőjobb befolyás, de provokáló volt és veszélyes. Provokálva a német beavatkozást, a német törekvések ötödik hadoszlopát képezte, és ami a legkellemetlenebb volt, kifelé azt a látszatot keltette, mintha Magyarországon sok ember volna náci szimpatizáns” (Kállay 1991, I. 253).

Arra a kérdésre pedig, hogy kikből verbuválódott ez a viszonylag kislétszámú szélsőjobboldal, Kállaytól szintén világos választ kaphatunk. Íme: „A városi és falusi kispolgárság – amelybe a kistisztviselők és a helyi intelligencia szegényebb, kisebb rangú képviselői tartoztak – közül került ki az izgága, lázongó jobboldali radikálisoknak, Imrédy és Szálasi támogatóinak és párhíveinek, az antiszemitáknak nagy többsége... *Kétségtelen, hogy panaszaik egy része megalapozott volt, s ez számukra bizonyos mértékig enyhítő körülmény, egyben pedig a magyar szociálpolitika kritikája is.* Sajnos a magyar adottságok és lehetőségek igen sokszor nem engedték megvalósulni azt, amit a szociálpolitika megkövetelt volna... A radikalizmusnak és különösen az antiszemitizmusnak főként gazdasági okai voltak. Leginkább az ebből a körből származók felemelkedéseinek útját állta el a népes zsidóság. De nem a zsidó gyárosba vagy bankárba ütköztek bele, hanem a kis banktisztviselőkhöz vagy a kiskereskedőkhöz, akikről ezek az elégedetlenkedők azt mondták, hogy elveszik a kenyerüket. Az persze föl sem merült bennük, hogy a zsidó banktisztviselő talán szorgosabb, a zsidó boltos talán leleményesebb, talán ügyesebb és megbízhatóbb a magyarnál. Vagy ha gondoltak is erre, csak annál dühösebben kívánták az ügyesebb és sikeresebb versenytársak vesztét” (Kállay 1991, I. 68; II. 10).

¹⁰ Kádár Gyula (Debrecen, 1898. 12. 16.–Budapest, 1982. 03. 14.) hivatásos katonatisztként végigjárta a ranglétrát, tanított a Ludovika Akadémián, majd 1942. 10. 01-től a VKF-6 (nemzetvédelmi és propaganda) osztályának, később, 1943 augusztusától a német megszállásig a VKF-2 (hírszerző és kémelhárító) osztályának vezetője volt. Hátározott kritikusa a szociális igazságtalanságoknak és egyben a szélsőséges politikai mozgalmaknak, a Kormányzó híve, bár fenntartásokkal, a háború során mindinkább németellenes beállítottságú. Ő készítette elő titokban a magyar honvédség csatlako-

zását a várt angolszász expedíciós hadsereghez. 1944. 04. 07-én a Gestapo, 10. 16-án a nyilasok ismét letartóztatták. Ült a Margit körúti és a Sopronkőhidai fegyházban, kivitték Németországba is, ott szabadította ki fogságából 1945. 05. 02-án az amerikai hadsereg. Hazajövet a szovjet katonai bíróság kémkedés vádjával 15 évi, a Szovjetunióban, „nevelő munkatáborban” letöltendő büntetésre ítélte. 1956. 09. 25-én szabadult. 1991-ben posztumusz vezérezredessé nevezték ki.

- ¹¹ Mindenesetre a „felületes és rendszerezésre képtelen” egyénként jellemzett Szálasi a hatalomátvétel előkészítése során ennek a minősítésnek csattanós ellenbizonyítékát adta. Erre az áhított pillanatra ugyanis már évek óta készült, előre kidolgozott tervei voltak. „Jól megszervezett spicligárdájának tájékoztatása alapján nyilvántartotta azokat a személyeket, akiket a hadsereg és az államvezetés funkcióira alkalmasaknak tartott, és azokat, akiket azonnal el kell távolítani vagy letartóztatni. Ezt bizonyítja az is, hogy október 15-e után 24-48 órán belül mindenhol ott voltak a kiválasztott emberek... Horthyék részéről a németekkel szembefordulni kész tisztek pedig nem voltak felkutatva és nyilvántartva sem, nemhogy megszervezve. Jóformán egymást sem ismerték.” Ezeket a sorokat is Kádár Gyula írta (Kádár 1978, 747–748).

Ma már a történészek tényfeltáró munkáiból ismeretes, hogy a németek hasonlóképpen felkészültek. „Panzerfaust” fedőnevű akciótervük, melyet Horthyék a háborúból való esetleges kiugrásának megakadályozására készítettek – s amelyet később percnyi pontossággal végre is hajtottak – egy mindenre kiterjedő, részletes és alapos tervezet volt. A Német Birodalomnak Magyarország, mint „Vorfeld” megtartásához ugyanis elsőrendű katonai-stratégiai és gazdasági érdekei fűződtek.

A német precizitáshoz viszonyítva százalmas diletantizmusnak tűnik Horthy és környezete „felkészülése” a kiugrásra, majd adott pillanatban habozó magatartásuk. A magyar október tragédiája, hogy a németek és a nyilasok sokkal előrelátóbban és alaposabban, lehet mondani „szakszerűbben, profibb módon” készültek fel a magyar kilépési kísérletre. Hitler pl. titokban már jó előre Budapestre küldte Otto Skorzeny SS Sturmabführer (őrnagy) elitkommandóját, valamint Erich Bach Zalewsky SS Obergruppenführert (fegyvernemi tábornok), az 1944-es varsói felkelés leverőjét, az utcai harcok vezetésének specialistáját, továbbá Otto Wlinkelmann Obergruppenführert a magyarországi Waffen SS egységek és rendőri erők főparancsnokaként, és Karl Pfeffer von Wildenbruch SS tábornokot, a budai Vár későbbi védőjét. A Kormányzó és szálláshelye, a Vár a német erők láthatatlan, de sejtethető, halálos szorításába került. Nem meglepő ezek után, hogy Horthy közvetlen környezetének tagjai közül Tost Gyula alezredes, a Kormányzó szárnysegéde – akinek szerepe volt a Moszkvával folyó titkos táviratváltások sifrírozásában – főbe lőtte magát, s a nyilasok Kassán élő idős édesapját is elhurcolták, majd agyonlőtték. Hasonlóképpen Csatay Lajos vezérezredes, honvédelmi miniszter is feleségével együtt öngyilkosságot követett el, mivel nem tudta lelkiileg elviselni a Szálasi-puccsot, s félt a várható felelősségre vonástól. (Vigh 1986, 184, 239, 354–355).

- ¹² Az 1944. október 15-i nyilas hatalomátvétel után Szálasi még inkább egy gátlástalan csőcselékből álló pretoriánus gárdára támaszkodott. Ez volt a hatalom gerince. Ehhez csatlakozott a szélső- és nem szélső jobboldaliak minden rendű és rangú embere, mert egy baloldali, szovjet fordulat bekövetkezése esetén személyük biztonságát látták volna veszélyeztetettnek.

A hadsereg tisztjeinek egyik része Szálasinak régi híve volt, másik részét a fegyverbarátság, szövetségi hűség, magyar katonabecsület kötötte a németekhez. Gömbös óta, Hitler hatalomra jutásakor és a nemzetiszocialista külpolitikai-katonai sikerek kö-

vetkeztében egyrészt megindult a magyar vezérkarban és a honvédségnél a nyilas, fasiszta eszmék térhódítása, másrészt fokozódott a német haderő verhetetlenségébe vetett hit. Érdemes itt megemlíteni, amit Hardy Kálmán altábornagy, a folyami flottilla parancsnoka – Horthy rokona – jegyzett meg a magyar tábornoki karról: „1944 februárjában volt a Várban egy disznótoros ebéd. Az asztalnál ülő kereken 50 tábornok közül az októberi próbatételkor összesen 6-an nem voltak a Kormányzó ellen” (Vigh 1984, 219–220).

Kádár Gyulának minderről megvolt a maga keményen elítélő véleménye, amidőn így írt: „De nemcsak a német csizma taposásán és országunk megalázásán kell felháborodnunk, hanem azon is – és azon még jobban –, hogy mindezt elősegítő, támogató, sőt valósággal erőszakoló honfitársaink is voltak. Politikusok és katonák. Ez a szegény. Ennyire lesüllyedni még a rendszer képviselőinek sem kellett volna. Ezeknél a nemzeti önérzet szűnt meg” (Kádár 1978, 698).

¹³ Szombathelyi (Knausz) Ferenc (Győr 1887. 05. 17.–Újvidék, 1946. 11. 04.) hivatásos katonatiszt, 1915-től vezérkari százados, 1919 őszén belépett a Nemzeti Hadseregbe. 1929-től vezérkari ezredes, 1936 és 1938 között a Ludovika Akadémia I. főcsoportparancsnoka. 1941-ben az 1939-től már altábornagy Szombathelyit a Honvéd Vezérkar főnökévé nevezték ki. 1941 novemberétől vezérezredes. A nyilas-hungarista hatalomátvétel követően internálták és Németországba hurcolták. A Népbíróságok Országos Tanácsa 1946-ban életfogytiglani szabadságvesztésre ítélte. De jugoszláv kérésre kiadták és 1946. 11. 04-én kivégezték a péterváradai erődben (Szakály 2002, 200–202).

¹⁴ Csíkszentsimoni vitéz Lakatos Géza (Budapest, 1890. 04. 30.–Adelaide / Ausztrália/ 1967. 05. 21.) változatos katonai pályafutása során 1919-ben szárnysegédként szolgált a vörös hadsereg főparancsnokságán, majd belépett a Horthy Miklós vezette Nemzeti Hadseregbe. Elvégezte a Hadiakadémiát, 1921–1923 között annak a tanára, 1923–1927 között a VKF-6 (hírszerző és felderítő) osztályán dolgozott. 1940 májusától az Ukrajnában állomásozó „magyar megszálló erők” parancsnoka. 1943-tól vezérezredes. 1944. 08. 29-től Horthy felkérésére *miniszterelnök*. A Kormányzó az új miniszterelnököt a háborúból való kiválás és a fegyverszünet titokban történő előkészítésének rendkívül nehéz feladatával bízta meg. A nyilasok 1944. 10. 21-én letartóztatták, 1945. 01. 02-től a Sopronkőhidai börtön foglya volt. A szovjet katonai hatóságok is egy évig internálták. 1951 júniusában családjával együtt Egyekre telepítették ki. 1965-ben vándorolt ki leányához Ausztráliába, s ott is halt meg.

¹⁵ Vitéz Vattay (Vetter) Antal (Sopron 1891. 08. 13.–1966) altábornagy, 1944-ben Horthy főhadsegéde és katonai irodájának főnöke.

¹⁶ Serédi (Szapucsek György) Jusztinián OSB (Deáki, 1884. 04. 23.–Esztergom, 1945. 03. 29.) esztergomi érsek, bíboros, Magyarország hercegprímása. 1934 óta az MTA tagja. Eredetileg bencés rendi szerzetes, világhírű kánonjogász. Rómában, a Sant’ Anselmo Egyetemen a kánonjog tanára, majd a kánonjogi kódexet szerkesztő pápai bizottság tagja. A Pápai Levéltárosképző Iskolán a római kúria jogtörténetét tanította. 1927-ben nyerte el az esztergomi érseki széket.

¹⁷ A napjainkban boldoggá avatott Apor Vilmos báró, győri püspök, Czapik Gyula egri püspök, Grósz József kalocsai érsek, Hamvas Endre csanádi püspök, Kovács Sándor szombathelyi, Shvoy Lajos székesfehérvári és Virág Ferenc pécsi püspök tartoztak azok közé, akik viszonylag aktívan védték a zsidókat, különösen a kitértket.

De közülük csupán hárman emelték fel a szavukat a nyilvánosság előtt. Apor Vilmos, Hamvas Endre, aki ékesszólóan ítélte el a kereszténység nevében foganatosított intézkedéseket. A legbátrabb nyilvános állásfoglalásra alkalmasint Márton Áron

erdélyi püspök szánta el magát, aki a kolozsvári Szent Mihály templomban május 18-án megindító szavakkal ítélte el a zsidók ellen hozott intézkedéseket – szemben a helyi protestáns püspöktársakkal, akik mélyen hallgattak (Braham 2003, 197 és 202).

- ¹⁸ Grósz József (Féltorony, 1887. 12. 09.–Kalocsa, 1961. 10. 03.) 1928-tól győri segédpüspök, 1943. 05. 07-től kalocsai érsek. A nyilas hatóságok minden zaklatása ellenére is székhelyén maradt, s így népe sem menekült Nyugatra. 1945. 03. 29. után a magyar püspöki kar elnöke, Rómától nyert különleges felhatalmazással felruházva, 1946-ban az MTA tagja is. 1951-ben letartóztatták és koncepció perben 15 év szabadságvesztésre ítélték, majd házi őrizetbe került. 1956 májusában az Elnöki Tanács kegyelmi úton elengedte hátralévő büntetését, s haláláig ismét a püspöki kar elnökeként is tevékenykedett.
- Grósz érsek figyelemreméltó megjegyzése a Naplójában: „Kormányzó urunk most elmélkedhetik bizonyos dolgokon. Csinált vitézi rendet, amelynek tagjai nem tudom hányféle esküvel kötelezték magukat a hozzám, mint a rend országos főkapitányához való hűségére. Tízezerszámra osztogatta a nemzetvédelmi keresztet, néhány százter tisztviselő esküdött neki hűséget és engedelmisséget. És az egész hadsereg, melynek ő volt a Legfőbb Hadura! És most? Nem volt annyi embere, hogy a rádiót meg tudta volna tartani. Azt mondhatnak és írhatnak róla, amit akarnak, anélkül, hogy védekezni tudna. Szerencse, hogy a magyar nép 24 éves kormányzása alatt sokkal jobban megismerte, semhogy bármiféle rágalmat elhinne róla. De persze akadnak, akik mindent készpénznek vesznek, és ma már úgy beszélnek róla, mintha ő lett volna az elmúlt két évtized legnagyobb gazembere” (Grósz 1995, 22).
- ¹⁹ Uzdróczy Zadravec István OFM. (Csáktornya, 1884. 06. 30.–Zsámbék 1965. 11. 13.) 1898-ban lépett a ferences rendbe, tanulmányait Rómában végezte. 1915 és 1920 között Szegeden házfőnök és plébános a ferences kolostorban. 1919-ben csatlakozott a Horthy-féle szegedi különítményhez, s toborzó munkát végzett a Nemzeti Hadsereg részére. Az Etelközi Szövetség egyik alapítója, s vezetésének tagja. 1920-tól 1928-ig a hadsereg tábori püspöke, amiről utóbb lemondott. 1945 után több ízben volt elítélve és meghurcolva jobboldali politikai nézetei és tevékenysége miatt.
- ²⁰ Hász Istvánt (Kisbér, 1884. 12. 22.–Einsiedeln, 1973. 01. 28.) a magyar kormány ajánlására nevezte ki XI. Pius pápa püspöknek, Serédi hercegprímás szentelte fel 1929-ben. Ugyanezen évben a honvédség tábori püspöke lett, Zadravec utódként. Mint tábori püspök 1944. 07. 01-én lelkész-altábornagyi rangot kapott.
- ²¹ Kerkai (Czinder) Jenő SJ. (Kerkaújfalu, 1904. 11. 09.–Pannonhalma, 1970. 11. 08.), jezsuita páter, aki 1935 nyarán létrehozta a népi Magyarország megteremtéséért küzdő katolikus agrárifjúsági mozgalmat, a KALOT-ot.
- ²² Shvoy Lajos (Budapest, 1879. 03. 09.–Budapest, 1968. 01. 21.), Shoy Kálmán altábornagy testvére. A Regnum Marianum katolikus egyesület igazgatója, s az ilyen nevű templom építtetője és első plébánosa (1919). 1927 és 1968 között székesfehérvári püspök.
- ²³ Nyisztor Zoltán (Debrecen, 1893.12. 25.–Róma, 1979. 12. 04.) teológus, író és szerkesztő. 1945-ben politikai okokból börtönbüntetést szenvedett, kiszabadulva Spanyolországba emigrált, hosszabb ideig ott élt és publikált. Később a dél-amerikai magyarok között fejtett ki pasztorációs tevékenységet. Végül Rómában telepedett le, s ott a konzervatív körök egyik legbefolyásosabb tagjaként írta cikkeit és tanulmányait.
- ²⁴ Király (Kőnig) Kelemen Ferenc OFM. (Szentfűlöp, 1893. 04. 24.–De Witt (USA), 1978. 03. 07.) ferences szerzetes, a Dunántúli Provincia vizitátora. 1934-ben a berlini ma-

gyar követség lelkésze. 1947-ben Amerikába küldték, ahol több városban működött missziós prédikátorként, plébánosként, s író-lapszerkesztőként.

²⁵ Málnási Ödön (1942): Szálasi Ferenc lélekkórtani és elmekórtani diagnózisa. Kézirat. (OL Bm. Res. 4, 1942, 6044) A tanulmány szintű jelentés jelenleg, sajnos feltalálhatatlan: vagy elpusztult az 1945-ben részben Nyugatra hurcolt BM anyagokkal együtt, vagy külföldön van, esetleg valamelyik kutató rejtegeti, tartja birtokában.

²⁶ Török András egy volt a sok millió, csodát váró magyar dolgozó közül, nincstelen ember volt, aki az is maradt. Napközben a gázgyárban munkásként dolgozott, így hát csak a délutáni órákban ért rá pártügyekkel foglalkozni, de akkor aztán hallatlan lelkesedéssel tette azt. Kezdetben, 1937 február havában jutott pártteljesítményhez Szálasi szervezkedése egy kis, Nap utcai zugban. Nevük akkor „Nemzeti Akarat Pártja (NAP)” volt. Munkabeosztásuk úgy alakult, hogy Szálasi Ferenc végezte az irodai és vezetési, Oláh Árpád az adminisztrációs teendőket, Török András pedig a szervezés irányítósa volt, főleg a munkások körében. Az előkelő, 3. számú párttagsági könyv tulajdonosa volt, Szálasi szerint a mozgalom „gyöngyszeme”, akit nagyon meg kell becsülni. Török András hosszú időn keresztül szinte bálványozta Szálasit. Becsületes, tiszta, dióbarna szemeiben a fanatizmus lángjai lobogtak éveken át, ha Pártvezetője beszélt. Csalódását főleg két körülmény okozta.

Részben az, hogy úgy érezte, nem menettelhet együtt „...azokkal a lakkcsizmás ügyvédekkel, jól elhelyezkedett magántisztviselőkkel és egyéb, magukat úri embereknek nevező politikai stréberek handa-bandázó, gyülevész népével, akik se nem munkások, se nem magyarok, se nem szocialisták, s mégis a párt vezetőségeként bevették magukat az Andrássy út 60-ba.” Ott Török szerint idővel már csak „...egy nagyhangú, ripacs banda tanyázott, amely maga soha nem hitt abban, amit hirdetett...” Szálasit magát a későbbiekben az „első és legügyesebb szemforgatónak” tartotta „ebben a korlátlanul felelőtlen kft.-ben.” „Mi, akik oly közel álltunk az Eszme hitéhez, a magyar nemzeti szocializmus koreszméjéhez, nem így gondoltuk. Mi, naiv hitünkben, ideális gondolatainkban úgy képzeltük, hogy Szálasi testvér azokat, akik elsők voltak a harcban, és akik a hatalom uraitól éppen úgy szenvedték az üldöztetést, mint a konjunkturális lehetőségeket kihasználó akarnokoktól, elsőeknek tekintti, hogy elsők leszünk, akik, ha többet nem is, csak egy testvéri forró kézszorítást válthatunk a mozgalom vezetőjével” (Török 1941, 4–5 és 99).

Részben pedig amiatt vált csalódottá, hogy végül is nem ő lett a párton belül a munkásság igazi vezetője, amit pedig Szálasi megígért neki.

Végül öt év párton belüli munkája során – amint írja – sikerült neki az igazi, álarc nélküli Szálasit meglátnia, s annak valódi lényét felfedeznie. Könyve ezt a folyamatot tárja elénk, s egyben éles reflektorfényt vet a magyar nemzetiszocialista tömegek hitével és bizalmával méltatlanul visszaélő társaságra.

²⁷ Bizonyára nem helytálló Török azon okfejtése, melyben Szálasinak a hadseregből való távozását a következőképpen próbálta magyarázni: „Arra gondolt, hogy ha esetleg sikerül neki politikailag feljutni a magasba, akkor véres bosszút állhat azokon, akik őt a vezérkarból eltávolították, még hozzá – szerinte – minden ok nélkül. Már akkor rögeszméjévé vált, hogy ő egy ártatlan mártír, holott – mint a későbbiekben látni fogjuk –, csak egy, hiúságában halálosan megsértett, dacos önféjű és túlfűtött ambíciójú ember volt, és semmi más” (Török 1941, 16).

²⁸ „Egyszerre felcsattant az üvöltés, s 1946. március 12-ének drámája elérte csúcspontját. Valami ismeretlen ok miatt Szálasit nem fogták közre a fegyőrök, s teljesen szabadon tette meg a bírói asztalhoz, majd a bitófához vezető utat. Bogár hóhér – akinek

ezúttal először remegtek a kezei – a kötelet zavarában az ajkára helyezte, akkor Szálasi nyugodtan felszólt, hogy „'lejjebb!' A kivégzésnél jelenlévő fiatal katolikus pap felnyújtotta a feszületet, melyet Szálasi Ferenc megcsókolt, aztán a hóhér ezúttal is teljesítette kötelességét.

Fernand Gigon Budapestre küldött francia, szélsőbaloldali újságíró beszámolójából: '...végre itt van Szálasi Ferenc, a nyilaskeresztesek vezére. Az üvöltő tömeg halált követel a bűnösre... Alig két méterről nézem lezárt vonású arcát. Semmi reszketés. Semmi izomrándulás. Semmi sápadtság... Egy röpké pillanatra találkozom utolsó szempillantásával. Úgy érzem, hogy semmire sem gondol és semmit sem érez. Gránit. Maga az emberré lett gránit. Gránit marad akkor is, amikor elhalad három kivégzett minisztere holtteste előtt. Egyenletes, biztos léptekkel megy a halál felé... És meghal anélkül, hogy egyetlen izma is megrezzenne, vagy a szemében ott ülne a félelem... Tizenöt óra harminc perc...' (Fiala és Marschalkó 1999, 205–206).

²⁹ Még egy ugyanaz napi bejegyzés: „Késő este hozzám futott Fiala Ferenc és Kiss úr, hogy másnap tartsak a Házban napirend előtti felszólalást Szálasi érdekében, mert egy röpirata alapján be akarják csukni. Akkoriban jelent meg egy röpirat a híres 'Rebeka, ki a Várból' (A röpcédula másik oldalára az 'Éljen Szálasi!' jelmondatot nyomtatták) – avval az állítással, hogy Horthyné zsidó származású. Ízléstelennek tartottam ezt a harcmódot. Megkérdeztem, melyik röpiratról van szó, s Szálasi írta-e a röpiratot, vagy csak őt vádolják a szerzőséggel. Fiala rendkívül ideges lett, s azt kérdezte tőlem: a nemzet vezetőjének tartom-e Szálasi Ferencet, vagy sem? Elöntött a harag, s kijelenttem, hogy 'nem tartom a nemzet vezérének az olyan embert, aki politikai gyűlések előtt festi magát.'

Mérges voltam, de állításom igaz volt. A budai Vigadóban tartott gyűlés előtt Szálasi a kulisszák mögött ezüst poudrier-ből kipirosította és kipúderezte az arcát, hogy szép legyen a tömeg előtt. Szavahihető tanúk látták a nagy politikai eseményt. A vezér ideges ember, nem akart színeket játszani a beszéd alatt. Szálasi meglepően rossz szónok volt, s az is maradt.

Fiala és Kiss eltávoztak. Hajnali 3 órakor a postás expressz ajánlott levelet hozott, amelyben Szálasi kijelentésem miatt provokált. A hajnali ébresztés miatt erősen kívántam a kardot... A segédek összeültek, s párbajbírótság összehívásában állapodtak meg. A párbajbírótság megállapította, hogy kijelentésem megfelelt a valóságnak a vizsgálat kétségtelen eredménye szerint, s így sértés nem történt... A párbajügy így jegyzőkönyvvel ért véget, s Szálásival való összeköttetésem végleg megszakadt" (Rajniss 2001, 73–74).

³⁰ Ruszkay (Ranzenberger) Jenő Oszkár (Budapest, 1887. 01. 01.–Budapest, 1946. 06. 22.) hivatásos katonatiszt, legmagasabb elért rendfokozata: vezérezredes. K.u.K. tüzértiszt, az első világháborúban már vezérkari tiszt. Horthy szélsőséges különítményese, később hosszú ideig katonai attasé, majd VKF-2 osztályvezető. Pécsen hadtestparancsnok. Politikai okból 1940. 05. 01-jén mint altábornagyot nyugállományba helyezték, Werth Henrik vezérkari főnökkel való sorozatos összetűzései miatt. Kádár Gyula jellemzése szerint: „Mérhetetlenül öntelt, önimádó, monoklis, előkelősködő, nagyképű. Alárendeltekkel szemben fennhéjázó, fölényes, előljárókkal szemben kihívó. Anyagi tekintetben saját előnyét erőszakosan biztosító. Összegezve, komisz jellem és hitvány katona... A legszélsőségesebb németbarát, fajgyűlölő, kegyetlen, kíméletlen alaptermészetű, telve kalandor hajlamokkal... Neve a tiszték körében fogalom volt: Ruszkay, a megalkuvást nem tűrő, a merész, a tehetség." (Kádár 1978, 334) 1940 őszén szövetségre lépett Szálásival, belépett a nyilaspártba. 1941 decemberében Hubayval együtt

szakított a pártvezetővel és csatlakozott Pálffy pártjához. A német megszállás után Ruskay a Gestapo főinformátora, tanácsadója. 1944. 11. 13-tól címzetes vezérezredes. 1945. 02. 01-től a Waffen SS Obergruppenführere, s a magyar fegyveres SS kötelekeinek tábornoki rendfokozatú főfelügyelője. 1946-ban a budapesti népbíróság ítélete alapján felakasztották.

- ³¹ Péter Gábor (1906–1993) egy négy elemi végzett szabósegéd, aki az 1945 előtti pártmunkában a régi elvtársak szerint megbízhatóan és jól dolgozott. Saját közlésében is az áll, hogy „...éveken keresztül az elvtársak véleménye az illegálitásban az volt, hogy nekem a politikai rendőrségi munkával kell foglalkozni.” (Ebben lehetett némi igazság, mert pl. Szálasit 113 napos, Andrássy út 60-ban töltött fogsága alatt annyira megtudta nyerni magának, hogy az a Börtönnaplójában több ízben is igen dicsérően, elismerően szól róla. Kelemen István újságíróval a börtönében folytatott beszélgetés során pl. Szálasit ezeket mondta: „Az Andrássy úton, a Hűség Házában az elbánás kifogástalan volt, semmire nem lehet panaszom, csak éppen nem elég szárazak a cellák. Én meg is mondtam Péter Gábor vezérőrnagy úrnak, amikor ide, a Markóba hoztak, őszintén sajnálom, hogy el kell búcsúznom tőle...” (Kelemen 1946, 150).

Péter Gábor 1945. február eleje óta a Budapesti Rendőrfőkapitányság Politikai Rendészeti Osztályának (PRO) vezetője. Timár ezredes – aki beosztottja volt – jellemzése szerint: „Természetes esze és politikai tájékozottsága ellenére nem mondható, hogy művelt volt. Így véleményem szerint nem volt alkalmas annak a rendkívül nehéz posztjának betöltésére, amelyre a párt kijelölte. Fanatikusan bízott a párt vezetőiben, elsősorban Rákosi Mátyásban. Minden utasítását kritika nélkül, vakon végrehajtotta” (Zinner-Róna 1986, I. 88). Így pl. annak a Rajk Lászlónak a koncepció perében – aki őt vezérőrnagyból altábornaggyá léptette elő – aktívan részt vett. 1953-ban Rákosi Mátyás az AVH törvénytelen gáztettei miatti felelősség áthárítása érdekében letartóztatta, hosszú börtönbüntetésre ítélték, de 1959-ben egyéni kegyelemmel szabadlábra került. Haláláig könyvtárosként dolgozott.

- ³² Márai (Grosschmid) Sándor (Kassa, 1900. 04. 11.–San Diego (USA), 1989. 02. 21.) újságíró, író. 1948-ban elhagyta Magyarországot, majd Svájcban, Olaszországban, leg-hosszabb ideig Észak-Amerikában élt. Szemlélete a polgári liberális hagyományban gyökerezett, egyaránt elutasítva a szélsőséges jobb- és baloldali nézeteket.

- ³³ Szálasit egész életében a „Hungarizmus négy könyvének” dolgozott. De az ő agyában kicsírázott eszmerendszer már jóval a H (Hungarizmus) I. könyve előtt publicitást kapott, mégpedig több alkalommal is. Először 1933-ban, „A Magyar Állam Felépítésének Terve” című röpiratában fejtette ki elképzeléseit, majd 1935 márciusában a „Cél és Követelések” című pamfletben, utóbbi ismét a Nemzet Akaratának Pártja által kiadott öt röplapon, és egy körlevélben bukkannak fel a Pártvezető gondolatai.

A „H. I.” könyve a „Hungarizmus eszmerendszerének” fejezeteit, azaz a „Cél és Követelések” mondanivalóját akarta bemutatni. Szálasit rendkívül ügyelt a bibliográfia teljességére, vagyis, hogy minden idevonatkozó – az ő művén kívül egyéb szerzők által írt – cikk is bekerüljön e könyvbe.

A „H. II.” keltezése: Velem, 1944. 12. 24. Ebben a csonkán maradt vázlatban Szálasinak a politikai harcokban elhangzott és írásban rögzített megnyilatkozásai találhatók. Itt Szálasit mint Pártvezetőt és mozgalmi harcos jelenik meg. E munkában tervezte még csoportosítani a Nyilaskeresztes Párt Nagytanácsa előtt elmondott beszédeit, valamint a vidéken tartott tájékoztatók szövegeit.

A „H. III.” könyvének első része az 1936. 10. 08-tól 1944. 03. 18-ig tartó politikai-mozgalmi eseményeket tárgyalja, a második az 1944. 03. 09-től 1944. 10. 16-ig terjedő idő-

szak történéseit fogja át. A „H. III.”-at „Szálasi Naplójának” is nevezik. C. A. Macartney történész nyomán. Megjegyzendő azonban, hogy ezek az anyagok nem tekinthetők szoros értelemben vett naplónak.

A „H. IV.” a nyilas alvezérek feljegyzéseit, naplóit és egyéb dokumentumait tartalmazza.

Ismeretes, hogy Szálasinak volt egy első, az 1938 és 1940 közötti évekre vonatkozó, a szegedi Csillagbörtönben írt tényleges, első „Börtönnaplója”, továbbá az elfogása utáni, népbírósági pere során (az 1945.10. 03-tól 1946. 03. 12-ig terjedő, nem egészen féléves szakban) készített feljegyzéseit összefoglaló, második „Börtönnaplója” is.

Karsai Elek a „H. III.” könyvvel kapcsolatban arra a fontos szempontra hívta fel a figyelmet, hogy annak olvasása közben az első pillanatban kisebb jelentőségűnek tűnő észlelésekre is nyílik alkalom: „*Ide tartozik mindaz, amit a feljegyzések, dokumentumok elárulnak magának Szálasinak képességeiről és képzettségéről éppúgy, mint magatartásáról, tulajdonságairól, azokhoz fűződő viszonyáról, akiket magánál kevesebbre, illetve azokhoz, akiket maga fölött levőknek tartott*” (Karsai 1978, 15; Karsai 1988, 7).

- ³⁴ Kluge Endre (Pápa, 1892–Budapest, 1956) 1918-tól a pozsonyi ideg- és elmeklinika első tanársegéde, majd 1925-ig a Pécsre áttelepült klinika munkatársa. 1923-tól lett a pécsi Erzsébet Tudományegyetemen a *törvényszéki elmekórtan magántanára*. 1926-tól az OTI rendelő orvosa, ezt követően, 1927-től haláláig a budapesti Új Szent János Kórház osztályvezető főorvosa, 1938-tól hosszú éveken át a pestvidéki törvényszék elme- és idegorvos szakértője. *Moravcsik Ernő Emil és Nyíró Gyula mellett a hazai igazságügyi elmeorvostan harmadik legjelentősebb képviselője*. A végrendelkező-képességről, valamint a lelkiéletéről és a törvénykezésről írt két monográfiája klasszikusnak számít.
- ³⁵ Benárd Ágost (Budapest, 1880. 01. 03.–?) eredetileg orvos, a Munkásbiztosító Pénztár igazgatója. Keresztényszocialista politikus, egyik vezetője volt az Ébredő Magyarok Egyesületének. A Simonyi-Semadarn, valamint a Teleki kormányban 1920 és 1921 között népjóléti miniszter. A „Nép” című szélsőjobboldali lap főszerkesztője. 1935-től 1939-ig a Nemzeti Egység Pártjának (NEP) országgyűlési képviselője.
- ³⁶ A szakvéleménynek az Országos Ideg- és Elmegyógyintézet Archívumából való megszerzéséért és átengedéséért köszönet illeti meg Dr. Kuncz Elemér osztályvezető főorvos urat.
- ³⁷ Az eredeti szövegben ez a mondat így hangzik: „*A NAP az Ósföld megmentésére, újjáépítésére kidolgozott nagy munkatervét és követeléseit összefoglaló alaptervében véglegesen 1931-ben cikkelyezte.*” Itt a NAP természetesen a Nemzeti Akarat Pártjának a rövidítését jelenti, s nem a napot, mint égitestet. A mondat egyébként teljesen értelmes - megállapításom szerint.
- ³⁸ Ezen kívül végig szembetűnő, hogy Kluge hangneme korántsem csak a hűvös, tárgyilagos elemzőé. Ez talán betudható Kluge eredendően is oppozícióra hajló természetének, szokásosan éles, kritikus hajlamának, olykor csípős iróniájának. De, ha figyelembe vesszük, hogy a véleményadásra őt felkérő Benárd Ágost 1939-ben éppen a Nemzeti Egység Pártjának (NEP) országgyűlési képviselője volt, s ha tudjuk, hogy ez a párt Imrédy Bélának, Szálasi legádázabb jobboldali ellenlábásának a bázispártja volt, úgy ez a körülmény az olvasót az adott kérdésben egyéb feltételezésre, esetleg következtetésre is készítheti.
- ³⁹ Ungvári Gyula szerint: a) Szálasi azon az állásponton volt, amin az egyszerű magyar emberek többsége, hogy ti. „sok beszédnek sok az alja”. Ezért a stílusa – különösen az általa használt politikai kategóriákkal, alapfogalmakkal kapcsolatban – rendkívül tömör, szövegét tovább tömöríteni szinte lehetetlenség; b) Kétségtelen, hogy Szálasi

a politikai fogalomkincs területén nyelvújítónak tekinthető. Ő ugyanis a demagóg módon is használt politikai fogalmak alkalmazásakor – pontosan a demagógiától való elhatárolódása céljából – a szóban forgó fogalmakhoz a „valóság” szót teszi hozzá. Így születtek meg olyan kifejezései, mint pl. „nemzetvalóság” stb; c) Az új fogalmak megalkotásakor Szálasi tudatosan törekedett arra, hogy a fogalom nyelvi alakja tükrözze a magyar nyelv ama szellemiségét, amely pl. az érzékletes képzőmunkában is kifejezésre jut; d) Figyelemre méltó, hogy nyelvi újításai a legszorosabb kapcsolatban vannak ideológiájának leginkább jellegzetes elemeivel; e) Azzal a látszattal szemben, hogy Szálasi szószaporító, a valóság az, hogy igyekezett teljeskörűen fogalmazni, és csak azokat a fogalmakat használta csokorba kötve, amelyek között – az adott szövegkörnyezetben – állandó kapcsolat van. Az ilyen fogalomcsokrok tehát nem töltelék-kifejezések, hanem szintetikus tömörítés eszközei stb. Szálasi egyenesen súlyt helyezett a politikai életben használt kifejezések tartalmi helyességére. A pártoktatás keretében pl. közzétette néhány fogalom helytelenül, illetve helyesen használt változatának a jegyzékét (Ungvári 2000, 72–75).

- ⁴⁰ Szirmai Rezső (Budapest, 1901. 09. 16. – Budapest, 1966. 11. 17.) eredetileg orvosnak készült, de kétéves egyetemi tanulmányai után az újságírói, írói pályát választotta. 1934-től 1939-ig „Az Est” szerkesztője. A második világháború után több lap, végül az „Ország Világ” szerkesztőjeként működött. Írt elbeszéléseket, regényeket és színműveket.
- ⁴¹ Gartner Pál (Szlepcsény 1900. 08. 03.–Budapest, 1975. 03. 06.) 1918-tól a budapesti egyetem orvostudományi karán tanult, s még ugyanezen évben belépett a Kommunista Magyarországi Pártjába. 1920–1923-ban a prágai, majd a pécsi egyetemen folytatta tanulmányait, 1925-ben Pécsen szerzett orvosi diplomát. 1925-től a nagykállói elmeegógyintézetben ápolóként, majd alorvosként dolgozott 1933-ig. 1936 és 1939 között a budapesti Schwartzter Intézet igazgató főorvosa. 1946-tól 1951-ig a mélylélektan magántanáráként tartotta nagy népszerűségnek örvendő előadásait a budapesti egyetem orvoskarán. 1950-től nyugdíjba vonulásáig, 1970-ig az Alsóerdősor utcai Korányi Kórház ideggyógyász osztályvezető főorvosa. Főként pszichoanalitikai, szociálpszichológiai, s gyakorlati ideg- és elmeegógyászati kérdésekkel foglalkozott.
- ⁴² Tímár ezredes naplóját így folytatja: „A szerzők, különösen Gartner a freudi pszichoanalitikai módszer felhasználásával kérdezték a háborús főbűnösöket, főleg gyermekkori élményeik és nemi életük felől. Így azután a könyv, amely kétségtelenül értékes forrásmunka, némileg eltorzult képet fest az érintett háborús bűnösökről. Egyébként a könyv készítése közben többször felmerült a kérdés, Szálasi normális-e. Gartner, az óriási gyakorlattal bíró elmeegógyász minden alkalommal kijelentette, hogy Szálasi nem elmebeteg, bár kétségtelenül vannak zavaros nézetei és elképzelései. A korrall eddig foglalkozó történészek Szálasi lényegileg örülteként, elmebetegként mutatják be. Nekem más a véleményem. Szálásinak voltak értelmetlen elképzelései a gypükről, stb., amelyek közismertek, mégsem volt örült. Tipikus képviselője volt a Horthy-rendszer katonai drilljében nevelkedett hivatásos tisztek jelentős részének, akiknek politikai koncepciója alapvetően a trianoni béke ellen irányuló nacionalizmuson alapult, ami mérhetetlen szovjetellenességgel párosult. Szálasi volt az első, aki már kihallgatása elején, utalva az amerikaiak fogságában szerzett tapasztalataira, határozottan rámutatott arra, hogy az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti szövetség rövidesen ellenségeskedésbe fog átsapni, és azt is állította, hogy amennyiben sikerül neki az akasztófát elkerülni, az amerikaiak még jól fel fogják használni őt a Szovjetunió ellen. Ezt 1945 őszén jelentette ki, amikor a két nagyhatalom közötti együttmű-

ködés – némi zökkenőktől eltekintve – még szilárdnak tűnt. Horthyt és a magyar vezető politikusokat Szálasi ostobáknak minősítette és ugyanakkor mérhetetlen elragadtatással nyilatkozott Hitler személyéről és politikájáról. Részletesen nyilatkozott előttem a Hitlernél 1944 decemberében tett berchtesgardeni látogatásáról (ez volt egyetlen találkozója Hitlerrel), amikor Hitler – szerinte meggyőző módon – arról beszélt neki, hogy rövidesen bevetésre kerülnek a német csodafegyverek, és ezek meg fogják fordítani a háború sorsát. *Szálasi fanatikus volt a maga módján, de nem őrült*” (Zinner-Róna 1986, II. 202).

- ⁴³ Nyilvánvalóan paranoid adottságokra utal túlérzékenysége és sthenikus reakciómódja, melyeknek betudhatóan Szálasi a harmincas években nyakra-főre kért lovagias elégtételt párbajsegédei útján mindazoktól, akik – szerinte – rá nézve sértő kijelentéseket tettek vagy írtak. Az egyik párbajsegéd minden lovagias ügyében Dr. Csia Sándor, az egyik későbbi nyilasvezér volt (Frank 1975, 20–21).
- ⁴⁴ Szálasi Ferenc eszmei és gyakorlati politikai programját közelebbről szemügyre véve megállapítható, hogy valami addig még nem létező, teljesen szokatlant és kissé bizarr módon újszerűt alkotott. Mind mozgalma elvi tartalmát, mind pártja szervezeti felépítését tekintve ő egy egészen eredeti ideológiai és szociális felépítésű szervezetet kívánt létrehozni. Döntően újat mondani és produkálni persze igen nehéz feladatnak bizonyult a Horthy rezsim időszakában. Legfeljebb csak a már meglévő és irányadó áramlatok radikálisabb megfogalmazása jöhetett szóba. Bibó István megállapítása szerint ugyanis a két világháború közötti időszak magyar politikai elitjének a túlnyomó többsége egyre görcsösebbé váló rögeszmék – így a vad, irredenta nacionalizmus, az antiszemitizmus és a parttalan antikommunizmus – rabjává vált. A politikai realitásérzékét mind a kül-, mind a belpolitikában már az 1930-as években elvesztette. E folyamat logikus, országvesztő betetőzése volt azután hazánk részvétele a második világháborúban (Szirmai 1946, 255).
- ⁴⁵ A nyilas felső vezetésben a belbiztonsági és a rendészeti kérdések felügyeletével megbízott „testvér”, aki egyben a pártszolgálatosok által elkövetett számos köztörvényes, s agresszív bűncselekmény elnéző kezeléséért, s a tömeges terrorért is a *felelősséget közvetlenül viselte*, Vajna Gábor (1851–1946), a Szálasi kormány belügyminisztere volt. Eredetileg katonatiszt, 1939 és 1945 között nyilaspárti országgyűlési képviselő. 1944. 03. 19-től a nyilas pártvezetőtanács tagja és a pártellenőrzés vezetője. 1944. október 16-tól belügyminiszter. A népbíróság háborús bűnösként halálra ítélte és kivégezték. Frank László néppügyész szerint a *háborús bűnösök legsötétebb, legerőszakosabb, legvéresebb kezű tagja*. A nyilasmozgalom *mészárosa*. A zsidókkal és a katonaszökevényekkel szemben folytatott embertelen intézkedései közismertek voltak. Az eszközökben nem válogató. Ő az, aki nyugodtan rendelkezett felkoncolási intézkedések véghezviteléről. Amikor jelentették neki, hogy súlyos atrocitások történnek az országban, azt válaszolta, hogy a forradalomnak ki kell futnia magát, hagyni kell ezt a folyamatot. Ő különben sem tehet semmit, mert az ilyen felfordulásban kilengések mindig előfordulnak. Övé volt a fegyveres nemzetszolgálat, a számonkérőszék, és a Hain Péter vezetése alatt álló hírhedt politikai rendőrség kint a Svábhegyen (Frank 1975, 189).
- ⁴⁶ Frank László (Kaposvár, 1907. 12. 22.–Budapest, 1979. 09. 16.) 1929-ben szerzett jogtudományi doktori oklevelet a budapesti egyetemen. 1933-ban ügyvédi vizsgát tett, majd ügyvédi gyakorlatot kezdett. 1942-től munkaszolgálatos, ahonnan megszökött. 1945. április végén az általa szervezett kaposvári néppügyészség vezetője. 1946-ban megbízást kapott az igazságügyi minisztertől Szálasi Ferenc és társai népbírósági ügyében a néppügyészi teendők ellátására. 1948-tól a Népbíróságok Országos Tanácsának bír-

ja, 1950-től a Budapesti Főállamügyészségen helyettes főállamügyész. 1951 és 1956 között tanácsvezető bíró. 1956-tól ismét visszatért az ügyvédi gyakorlathoz.

- ⁴⁷ A vád jogilag megfogalmazottan Dr. Frank László népügyész vádbeszédében olvasható: „Vádat emelek Szálasi Ferenc ellen az 1930. évi III. tc. 60.§-ába ütköző és az 1934. évi XVIII. tc. 3. §-a szerint büntetendő, az 1930. évi III. tc. 58. szakasza első bekezdésébe ütköző és a második bekezdés szerint büntetendő *hűtlenség bűntette* miatt. ... Valamint az 1945. évi VII. tc. által törvényerőre emelt népbíróági rendelet 11. szakasza 1. pontjába ütköző *háborús bűntett* miatt, s a 4., 5. és 6. pontba ütköző *háborús bűntett* miatt” (Frank 1975, 190).

Lényegében ezen vádpontok alapján a népbíróság Dr. Jankó Péter bíró vezette tanácsa Szálasi háborús bűntettek miatt főbüntetésül kötél általi halálbüntetésre ítélte (Karsai 1988, 669–670).

- ⁴⁸ Az ítélet további indoklásából: „Szálasi Ferenc, Vajna Gábor és Beregfy Károly vádlottnak alanyi és tárgyi bűnössége egyaránt oly magas fokú, hogy náluk a többi vádlottakkal azonos (ti. kötél általi halálbüntetés) büntetés kiszabását csak az a körülmény okozta, hogy *a halálbüntetésen túl a büntetés már nem fokozható*” (Karsai 1988, 704).

- ⁴⁹ „Szálasi szorongásai, félelmei, víziói elhárítására alakítja ki sajátos világát, és sajátos, *mindig visszatérő rendszerességét*, amelyen belül *csakis saját törvényei vezérlik* és amelynek vélt biztonságában végletekig burjánztatja *a szkizofrénia téves eszméit*” (Benoschafsky 1984, 30).

- ⁵⁰ Fritz Redlich, a Yale egyetem pszichoanalitika professzora pl. tíz évig foglalkozott azzal a problémával, hogy vajon örült volt-e Hitler. Viszonylag friss (1998) kiadású, közel félezer oldalas monográfiájában kifejtett összefoglaló értékelése szerint nem tekinthető annak, jóllehet többrendbeli – a kórossal határos – személyiségvonással és lelki problémával volt terhelt. Így pl. hipochondria, üldöztetési vonatkozások, nárcizmus, időnkénti depressziós hangulat és félelmek szerepeltek nála. Testileg pedig emésztési zavarokban, felfúvódásban, székrekedésben, gyomorgörcsökben, hypertóniában, cefalalgiaiban, fülzúgásban, szívpanaszokban, s élete utolsó esztendeiben kéztremorral járó Parkinson-kórban szenvedett. Különböző adatokból gyanítható még nála vizeletész zavarokkal és gyakori hólyaggyulladásal járó spina bifida occulta és hipospadia (a húgycső rendellenes helyen lévő nyílásával járó, fejlődési rendellenességként járó állapot) fennállása is.

IRODALOM

- Barcza Gy. (1994): *Diplomata emlékeim 1911–1945. Magyarország volt vatikáni és londoni követeinek emlékirataiból*. I–II. kötet. Európa Könyvkiadó–Historia folyóirat, Budapest.
- Braham, R. L. (2003): *A népiértés politikája. A holokauszt Magyarországon*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- Bencsik G. (2001): *Horthy Miklós. A kormányzó és kora*. Magyar Mercurius Kiadó, Budapest.
- Benoschafsky I. (1984): Rendszer, de örület van benne. Szálasi Ferenc naplójáról. In: Scheiber S. (szerk.): *Évkönyv 1983–1984*. Magyar Izraeliták Országos Képvisellete, Budapest.
- Gróf Edelsheim Gyulai I. (2001): *Becsület és kötelesség, 1918–1944*. I. kötet. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Erikson, E. H. (1991): *A fiatal Luther és más írások*. Gondolat Kiadó, Budapest.

- Fiala F., Marschalkó L. (1999): *Vádló bitófák*. (Reprint kiadás.) Gede Testvérek Bt., Budapest.
- Frank L. (1975): *Zöld ár*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest.
- Grósz J. (1995): *A kalocsai érsek naplója (1944–1946)*. Szent István Társulat Könyvkiadó, Budapest.
- Hennei G. (1992): *Magyarország sorsa Kelet és Nyugat között. Egy volt magyar királyi külügyminiszter visszaemlékezései*. Európa Könyvkiadó – História folyóirat, Budapest.
- Horthy M. (1990): *Emlékirataim*. Európa Könyvkiadó – História folyóirat, Budapest.
- Karsai E. (1978): *„Szálasi naplója”*. A nyilasmozgalom a II. világháború idején. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Karsai E., Karsai L. (1988): *A Szálasi per*. Reform Kiadó, Budapest.
- Kádár Gy. (1978): *A Ludovikától Sopronkőhidáig*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Kállay M. (1991): *Magyarország miniszterelnöke voltam (1942–1944)*. I–II. kötet. Európa Könyvkiadó–História folyóirat, Budapest.
- Kelemen I. (1946): *Interjúk a rács mögött. Beszélgetések a háborús főbűnösökkel*. Müller Károly Könyvkiadó Vállalat, Budapest.
- Király (König) K. OFM (1974): Szálasi Ferenc Nemzetvezető. In: *Naplóm*. Kárpát Könyvkiadó, Cleveland (Ohio).
- Kluge E. (1939): *Elmeorvosi értékelés Szálasi Ferenc „Cél és Követelések” című munkájáról*. (7 gépelt oldalas vélemény.) Budapest.
- Lackó M. (1966): *Nyilasok, nemzetiszocialisták (1935–1944)*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Lakatos G. (1992): *Ahogy én láttam*. Európa Könyvkiadó – História folyóirat, Budapest.
- Macartney, C. A. (1957): *October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1945*. Vols I–II. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Málnási Ö. (1942): *Szálasi Ferenc lélekkórtani és elmeorvosi diagnózisa*. (Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszternek elküldött tanulmány.) Kézirat. (O. L. Bm. Res. 4. 1942. 60. 44)
- Nyírsztor Z. (1969): *Vallomás magamról és kortársaimról*. Sankt Galleni Magyar Nyomda kiadása, Róma.
- Nyíró Gy. (1961): *Psyhiaatria*. Medicina Könyvkiadó, Budapest.
- Rajniss F. (2001): *Szálasi minisztere voltam*. Palatinus Könyvek Kft., Budapest.
- Redlich F. (1998): *Hitler. Diagnosis of a destructive prophet*. Oxford University Press, Oxford.
- Serédi J. (1990): *Feljegyzések 1941–1944*. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest.
- Shvoy L. (2002): *Önéletrajz*. Kiadja a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár.
- Sipos P. (1997): Egy politikai eszmerendszer kialakulása. In: *Szálasi Ferenc börtönnaplója 1938–1940*. Budapest Főváros Levéltára és a Filum kiadása, Budapest.
- Szakály S. (2002): *Honvédség és Tisztikar 1917–1947*. Inter Kiadó Kft. Budapest.
- Szálasi F. (1997): *Börtönnapló 1938–1940*. Budapest Főváros Levéltára és Filum kiadása, Budapest.
- Szálasi F. (2000): *Hungarizmus. 1. A cél*. Gede Testvérek Bt., Budapest.
- Szirmai R. (1993): *Fasiszta lelkek. Pszichoanalitikus beszélgetések a háborús főbűnösökkel a börtönben*. (Reprint kiadása az 1946-ban először megjelent műnek) Pelikán Kiadó, Budapest.
- Teleki É. (1974): *Nyilas uralom Magyarországon. 1944. október 16–1945. április 4*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.

- Török A. (1941): *Szálasi álarc nélkül. Öt év a Szálasi-mozgalomban*. Fővárosi Nyomda Rt., Budapest.
- Tringer L. (1999): *A pszichiátria tankönyve*. Semmelweis Kiadó, Budapest.
- Ungvári Gy. (2000): Szálasi Ferenc életművének megítélése. In: Szálasi Ferenc: *Hungarizmus. 1. A Cél*. Gede Testvérek Bt., Budapest.
- Vattay A. (1990): *Napló 1944–1945*. Zrínyi Kiadó, Budapest.
- Vigh K. (1984): *Ugrás a sötétbe*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Zinner T., Róna P. (1986): *Szálasiék bilincsben*. (I. kötet: A Hűség Házától az Andrássy út 60-ig; II. kötet: A magyar nép nevében.) Lapkiadó Vállalat, Budapest.

PISZTORA, FERENC

PERIODS OF POLITICAL TERROR DURING THE 20th CENTURY IN HUNGARY. PART 4

The ideological-social background and the practical realization of the so-called “green terror”. Part 3

Contemporaries wrote their history experiences and historian's voluminous material of subsequent elaboration make possible to try to make a so-called “historical psychological-psychopathological portrait” outline. So for example contemporary politicians, military leaders, high priests and Hungarian Nazi Party member's written opinions are good sources because they knew well the former Party- and Nationleader. In addition to other contemporary psychiatrist's – who interviewed Szálasi in 1945 in the prison – are available their documents and different diagnosis (schizophrenia, schizoid psychopathia). According to writer of this article the third variation is type of paranoid personal disorder, which doesn't exclude Szálasi's criminal liability.

Keywords: chronological character analysis, green terror, Szálasi Ferenc, psychiatric diagnosis, diagnostic assessment